

ΕΙΚΟΝΟΣΤΑΣΙΟΝ

*

ΧΡΥΣΗ ΡΟΓΙΑ

ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ
ΣΤΟΝ ΗΓΟΥΜΕΝΟ ΧΡΥΣΟΡΡΟΓΙΑΤΙΣΣΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟ
ΓΙΑ ΤΑ ΣΑΡΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΗΓΟΥΜΕΝΙΑΣ ΤΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΙΚΟΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΧΡΥΣΟΡΡΟΓΙΑΤΙΣΣΗΣ

ΤΕΥΧΟΣ 10

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2018

ΕΙΚΟΝΟΣΤΑΣΙΟΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΙΚΟΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΧΡΥΣΟΡΡΟΓΙΑΤΙΣΣΗΣ

ΤΕΥΧΟΣ 10

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2018

ΤΙΜΗ €30

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ Χαιρετισμός.....	9
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΥΠΡΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Β΄ Χαιρετισμός.....	13
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΠΑΦΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Χαιρετισμός.....	18
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Π. ΛΕΒΕΝΤΗΣ Χαιρετισμός.....	21
Βιογραφικό Ηγουμένου Χρυσορρογιατίσσης κ. Διονυσίου.....	23
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ Τὸ φῶς ἐντός.....	31
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΓΕΡΩΝ ΧΑΚΛΗΔΟΝΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ὁ ζωγράφος καὶ ἀγιογράφος Νικόλαος Καλμούκωφ.....	33
ΧΡΗΣΤΟΣ ΑΡΓΥΡΟΥ Εικονογραφώντας το Βυζάντιο: τα σχολικά βιβλία Ιστορίας Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην Κύπρο κατά την Αγγλοκρατία ...	50
ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΙΟΛΑΡΗΣ Σχόλια για την έκθεση <i>Vestige 1991-2016</i> του Josef Koudelkà.....	80

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩ. ΔΑΛΚΟΣ	
Υπό τὴν λέξιν «εἰκόνα».....	95
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΕΛΗΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ	
Επίκαιροι προβληματισμοί για το Μάθημα των Θρησκευτικών στο σύγχρονο σχολείο.....	115
ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΗΛΙΑΔΗΣ	
Το φως στον ναό του Αγίου Παντελεήμονος Θεσσαλονίκης.....	130
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΘΩΜΑ	
Από τα ακρότατα όρια της ύπαρξης στις παρυφές της θεολογίας. Εικόνες από δύο κινηματογραφικές ταινίες.....	147
ΣΑΒΒΑΣ ΙΕΖΕΚΙΗΛ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ	
Δρυμός ξανά στην Χρυσοροριάτισσα.....	158
ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΙΩΑΝΝΟΥ-ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ	
Μια θεολογική προσέγγιση για την παρουσία του βραχῶδους ὄρους στις δεσποτικές εικόνες.....	166
VASSOS KARAGEORGHIS	
From Paganism to Christianity.....	179
ΚΩΣΤΗΣ ΚΟΚΚΙΝΟΦΤΑΣ	
Η κοινότητα Καϊμακλίου και η σχέση της με το Άγιον Όρος.....	195
ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΡ. ΚΥΘΡΑΙΩΤΗΣ	
Εικονιστικές οπτικές στον <i>Ηλίθιο</i> του Φ. Ντοστογιέφσκι.....	209
ΧΑΡΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ	
Οι δύο κομνήγειες λατρευτικές εικόνες τῆς Παναγίας μὲ τὸν Χριστὸ στὸ ναὸ τῆς Παναγίας τοῦ Ἄρακος.....	229
ΠΕΛΛΗ ΜΑΣΤΟΡΑ	
Πλάτων Ροδοκανάκης: ἕνας Esthète Τμηματάρχης Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων.....	257
ΟΛΓΑ Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ	
Αστικοί δημόσιοι χώροι πρασίνου: οικονομική κρίση και διαχείριση.....	280
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ	
Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσεια: δύο ζωγραφικὲς ἀπεικονίσεις.....	284
ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΞΕΞΑΚΗΣ	
Ἡ εἰκόνα ὡς μέσο ἀναγωγῆς στὸν Θεό.....	296

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ	
Ἐπιγραφές εἰκονοστασίων Κύπρου	312
ANNA-MARIA ΠΑΠΑΔΑΚΗ	
Ἡ ἀνάσταση του Λαζάρου στην ευρωπαϊκὴ ζωγραφικὴ	328
ΕΥΦΡΟΣΥΝΗ ΡΙΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΗΓΟΥΜΕΝΙΔΟΥ	
Εἰκόνες με αφιερωματικὲς ἐπιγραφές του Δραγομάνου της Κύπρου Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου.....	348
ΤΑΚΗΣ ΤΣΙΝΤΙΔΗΣ	
Ἡ χερσόνησος Ἀκάμα	391
ΣΤΑΥΡΟΣ Σ. ΦΩΤΙΟΥ	
Ζωὴ ἐναντίον θανάτου: ἡ Ἐγερσις του Λαζάρου.....	404
ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ Α. ΧΑΤΖΗΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ	
«Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Παντοκράτωρ ὁ Ἐλεήμων»: μια κυπριακὴ μεταβυζαντινὴ εἰκόνα στο Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο της Ἀττάλειας..	413
ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ	
Ἐν μέσω τῶ τῆς οἰκουμένης ἀγωνιζομένους θεάτρω: Ἐπισκόπου Διονυσίου Α. Ψαριανοῦ, Μητροπολίτη Σερβίων καὶ Κοζάνης, Ἐναγώνιος πορεία, ποιήματα ὑπὸ Πέλλης Μάστορα	420
ΣΤΑΥΡΟΣ Σ. ΦΩΤΙΟΥ	
Ευρετήριο <i>Εἰκονοστασίου</i> τευχῶν 1-10 (2011-2018)	433

Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΕ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ
ΤΟΥ ΔΡΑΓΟΜΑΝΟΥ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ
ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΑΚΗ ΚΟΡΝΗΣΙΟΥ

Ο Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος υπήρξε ο σημαντικότερος και πλουσιότερος δραγομάνος της Κύπρου. Κατά τη μακροχρόνια παραμονή του στο αξίωμα της δραγομανίας (1776/79-1809), διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή του νησιού. Τα προνόμια του αξιώματός του, η άμεση σχέση του με τη συλλογή των φόρων τους οποίους κατέβαλλε η Κύπρος στο Βασιλικό Θησαυροφυλάκιο, παράλληλα με την εκμετάλλευση μεγάλων εκτάσεων γης, ακινήτων και διαφόρων χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων, είχαν ως αποτέλεσμα τη συσσώρευση τεράστιας προσωπικής περιουσίας. Ταυτόχρονα, ο διορισμένος από τον Σουλτάνο Δραγομάνος του Σεραγιού, διατηρούσε στενές σχέσεις με τον άλλο ισχυρό θεσμό, την Εκκλησία της Κύπρου, της οποίας υπήρξε ένας από τους κυριότερους δανειστές, αλλά και δωρητής και ευεργέτης. Ως χριστιανός ορθόδοξος, ο Χατζηγεωργάκης εξέφρασε τη θρησκευτική του ταυτότητα με πολυάριθμες δωρεές σε εκκλησίες και μονές, παράλληλα με άλλες ευεργεσίες, την ενίσχυση της παιδείας με χορηγία 10.000 γροσίων προς την Ελληνική Σχολή στη Λευκωσία, τη δωρεά μεγάλης έκτασης γης για άσυλο των λεπρών στο τσιφλίκι της Αγίας Παρασκευής, την οικονομική συνδρομή για την κατασκευή του υδραγωγείου Σιλικτάρ, κ.ά. Στον Χατζηγεωργάκη οφείλεται η ανέγερση δύο ναών του Αγίου Γεωργίου, στην Αγλαντζιά και την Αθαλάσσα, καθώς και η ανέγερση ή ανακαίνιση του ναού του Αγίου Παύλου στον Άγιο Δομέτιο, ενώ το παρεκκλήσιο του Αγίου Ιακώβου του Πέρση στην ενορία του Αγίου Κασσιανού ήταν οικογενειακό.¹ Τους ναούς αυτούς εκόσμησε με τέμ-

1. Ε. Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *Το Αρχοντικό του Δραγομάνου της Κύπρου*

πλα και εικόνες, τους προίκισε με ιερά σκεύη, λειτουργικά βιβλία και άμφια. Ιδιαίτερα γενναιόδωρες ήταν οι προσφορές του προς τη γειτονική με το αρχοντικό του εκκλησία της ενορίας του, τον Άγιο Αντώνιο². Κατά τις ιστορικές μαρτυρίες, σε κανένα άλλο δραγομένο του νησιού δεν αποδίδονται δωρεές τέτοιου εύρους. Τα αφιερώματα του Χατζηγεωργάκη δεν ήταν μόνο πολυάριθμα. Αν κρίνουμε από τα σωζόμενα δείγματα, τα διέκρινε κυρίως η ποιότητα, η πολυτέλεια σε συνδυασμό με την καλλιτεχνική αρτιότητα, με ανάλογη υψηλή αξία, αντάξια της ευμάρειας του αναθέτη τους.

Μεταξύ των αφιερωμάτων του Χατζηγεωργάκη, σημαντική θέση κατέχουν οι εικόνες. Όπως φαίνεται από τα σωζόμενα δείγματα, εικόνες είχαν αφιερωθεί από τον δραγομένο στις εκκλησίες του Αγίου Ιακώβου του Πέρση και του Αγίου Αντωνίου στη Λευκωσία, του Αγίου Παύλου στον Άγιο Δομέτιο, του Αγίου Γεωργίου Αγγλαντζιάς και της Παναγίας Χρυσοπολίτισσας στη Λάρνακα. Από τις εικόνες αυτές, άλλες κοσμούν τα τέμπλα των ναών, ενώ άλλες είναι φορητές. Όλες φέρουν αφιερωματικές επιγραφές. Ορισμένες αναγνωρίζονται ως έργα επώνυμων αγιογράφων. Στην παρούσα εργασία επιλέξαμε να παρουσιάσουμε μόνο τις εικόνες, τις οποίες ο Χατζηγεωργάκης αφιέρωσε στις εκκλησίες του Αγίου Ιακώβου του Πέρση και του Αγίου Αντωνίου. Με εξαίρεση μεμονωμένες αναφορές, οι συγκεκριμένες εικόνες δημοσιεύονται εδώ για πρώτη φορά. Σκοπός μας δεν είναι η τυπολογική και συγκριτική ανάλυση των εικόνων, αλλά η προσέγγισή τους κυρίως σε σχέση με τον αναθέτη τους, με εστίαση στις αφιερωματικές επιγραφές³.

Χατζηγεωργάκι Κορνέσιου, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου, Λευκωσία, 1991, 35-36.

2. Για τις δωρεές του Χατζηγεωργάκη βλ. Κ. Ι. Μυριανθόπουλος, *Χατζηγεωργάκις Κορνέσιος ο Διερχομενός της Κύπρου 1779-1809, ήτοι συμβολαί εις την ιστορίαν της Κύπρου επί Τουρκοκρατίας (1570-1878)*, Τύποις «Μουσών», Λευκωσία, 1934, 92-104.

3. Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον βυζαντινολόγο Χριστόδουλο Χατζηχριστοδούλου για τις παρατηρήσεις του και τις εποικοδομητικές συζητήσεις μας σχετικά με τη δημοσίευση αυτή. Ευχαριστίες οφείλω και στις ερευνήτριες Νόλη Μωυσή και Πετρούλα Χατζηττοφή για την πρόθυμη βοήθειά τους στην παρουσίαση της δημοσίευσης.

Εικ. 1α: Εικόνα του Αγίου Γεωργίου (1786) από την εκκλησία του Αγίου Ιακώβου του Πέρση. Εκκλησία Αγίου Σπυρίδωνος, Λευκωσία. Φωτ. π. Θωμά Κωστή.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ ΤΟΥ ΠΕΡΣΗ,
ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ, ΛΕΥΚΩΣΙΑ

Από την εκκλησία του Αγίου Ιακώβου του Πέρση, η οποία από το 1963 βρίσκεται στη νεκρή ζώνη και είναι απρόσιτη, διασώθηκαν αρκετές εικόνες και το 1958 μεταφέρθηκαν στην εκκλησία του Αγίου Σπυριδωνος, στη Λευκωσία, όπου φυλάσσονται μέχρι σήμερα. Πέντε από τις εικόνες αυτές ήταν αφιερώματα του Χατζηγεωργάκη, όπως μαρτυρούν οι επώνυμες αναθηματικές επιγραφές. Οι τρεις εικόνες (του Αγίου Γεωργίου, των Αγίων Πάντων και του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου) είναι φορητές, ενώ οι άλλες δύο, μία του Χριστού και μία της Παναγίας, είναι μεγαλύτερες και είχαν τη θέση τους στο τέμπλο. Όλες οι εικόνες έχουν συντηρηθεί.⁴

Στην εικόνα του Αγίου Γεωργίου (44x33x2εκ.) ο Άγιος εικονίζεται στο κέντρο έφιππος σε γκριζο άλογο, καταλαμβάνοντας το μεγαλύτερο τμήμα της εικόνας, μέσα σε πλαίσιο (Εικ. 1α). Είναι αγένειος, με κοντά καστανά μαλλιά. Φορεί χρυσοκίτρινο χιτώνα και φολιδωτό θώρακα, καθώς και χλαμύδα κόκκινου χρώματος με χρυσές ανταύγειες, η οποία κλείνει με πόρπη στο στήθος και ανεμίζει αποδίδοντας έντονη κίνηση. Με το αριστερό χέρι τραβά τα χαλινάρια, ενώ στο υψωμένο δεξί κραδαίνει το σπαθί του (τύπου χαντζαριού), έτοιμος να χτυπήσει τον έντρομο φτερωτό δράκοντα, ο οποίος κείται στο έδαφος, κάτω από τα ανασηκωμένα μπροστινά πόδια του αλόγου. Σε απόσταση, πάνω δεξιά, εικονίζεται το βασιλικό ζεύγος και ένας αυλικός στις επάλξεις πόλης, της οποίας ο βασιλιάς κρατεί τα κλειδιά και τα προσφέρει στον Άγιο. Μπροστά στην πύλη, σε χαμηλότερο επίπεδο, γονατιστή η βασιλοπούλα αναμένει τη λύτρωση. Η σκηνή προβάλλεται σε χρυσοκίτρινο βάθος, και το ίδιο φόντο κυριαρχεί στις περισσότερες από τις 14 παραστάσεις του βίου, θαυμάτων και του μαρτυρίου του Αγίου, οι οποίες περιβάλλουν την

4. Για την παραχώρηση των φωτογραφιών και την άδεια δημοσίευσής τους, ευχαριστώ την Εκκλησιαστική Επιτροπή του Ιερού Ναού Αγίου Σπυριδωνος Λευκωσίας, και τον Οικονόμο π. Λουκά Γ. Λουκά. Ευχαριστώ επίσης τον π. Θωμά Κωστή για την πολύτιμη βοήθειά του στον εντοπισμό των εικόνων και στην ανάγνωση των επιγραφών. Ο ίδιος αναγνώρισε ως αφιερώματα του δραγομάνου την εικόνα του Ευαγγελισμού και των Αγίων Πάντων, και φωτογράφησε τις εικόνες.

Εικ. 1β: Αφιερωματική επιγραφή του Χατζηγεωργάκη στην εικόνα του Αγίου Γεωργίου. Φωτ. π. Θωμά Κωστή.

κεντρική εικόνα. Οι σκηνές αποδίδονται σε μικρογραφία, με αφηγηματικό τρόπο. Φέρουν αριθμηση με τα γράμματα του αλφαβήτου, τα οποία αντιστοιχούν στα γράμματα των επεξηγηματικών επιγραφών, γραμμένων στη σειρά σε ανοικτό, γκριζωπό ειλητάριο, πάνω από την απεικόνιση του Αγίου Γεωργίου, ως εξής: «Α'ον Ο άγιος παρρησιάζεται εις τον Βασιλέα. Β'ον Βάλλεται εις φυλακήν. Γ'ον Δένεται εις τροχόν. Δ'ον Βάλλεται εις τον λάκκον της ασβέστου. Ε'ον Βάλλεται σιδηρά υποδήματα πυρωμένα. ΣΤ'ον Δαίρεται κατά γης. Ζ'ον Πίνει θανατηφόρα φάρμακα. Η'ον Αναστήνει τον νεκρόν και φυλακίζεται. Θ'ον Ρίπτει τα είδωλα δι' ευχής, όθεν και αποφασίζεται. Ι'ον Καρατομείται. ΙΑ'ον Στέλλει τον της χήρας κίονα εις τον ναόν του. ΙΒ'ον Ελευθερεί τον αιχμάλωτον γεώργιον. ΙΓ'ον λυτρούται εκ του αμηνρά τον υιόν της χήρας. ΙΔ'ον Διά τινος σφογγάτου θαυματουργεί εις τους ναύτας. ΙΕ'ον σώζει την βασιλόπαιδα εκ της

ασπίδος.-» Η τελευταία επιγραφή αναφέρεται στην κεντρική εικόνα. Στις επεξηγήσεις των σκηνών ο αγιογράφος ακολουθεί τις περιγραφές βασανιστηρίων και θαυμάτων του Αγίου Γεωργίου που περιλαμβάνονται στον Μέγα Συναξαριστή⁵.

Κάτω από την απεικόνιση του έφιππου Αγίου, σε (παρόμοιο με το επάνω) γκριζωπό, ανοικτό ειλητάριο, εκτείνεται η αφιερωματική επιγραφή, γραμμένη σε δύο σειρές, με μεγάλα, μαύρα καλλιγραφικά γράμματα: «ΤΟΝ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΡΑΤΟΥΝΤΑΣ, ΩΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ, ΔΙΕΡΜΥΝΕΑ ΠΕΡΙΣΩΖΕ Ω ΜΑΡΤΥΣ / ΓΕΩΡΓΑΚΗΝ ΔΟΥΛΟΝ ΚΟΝ ΠΡΟΚΥΝΗΤΗΝ ΤΕ. ΙΝΑ ΠΡΑΪΝΟΙ ΤΟ ΤΩΝ ΟΤΜΑΝΩΝ ΘΡΑΚΟΣ. Α,Ψ,Π'Σ. ΧΥ. [1786, Χριστού]» (εικ. 1β). Τα αρχικά γράμματα κάθε φράσης, καθώς και η χρονολογία, είναι κόκκινα. Στην ίδια σειρά με τη χρονολογία, διακρίνονται σε κατακόρυφη σειρά τρία μικροσκοπικά γράμματα, Θ (πάνω), Φ (στο κέντρο) και Λ (κάτω), τα οποία αποτελούν συντετμημένο το όνομα ΦΙΛΟΘΕΟΣ. Σε μικρή απόσταση στα δεξιά, διακρίνεται ένα χ με προεκτάσεις που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ότι συμπληρώνουν τη λέξη «χειρ». Δεδομένου ότι η συντομογραφία ΘΦΛ είναι γνωστή ως υπογραφή του ζωγράφου Φιλοθέου Πρωτοσυγκέλου σε άλλες εικόνες⁶, η ιστόρηση της εικόνας του Αγίου Γεωργίου μπορεί να αποδοθεί στον ίδιο γνωστό ζωγράφο, τον Φιλόθεο Πρωτοσύγκελο, ακόλουθο της παράδοσης του εργαστηρίου της Μονής του Αγίου Ηρακλειδίου. Άλλωστε, η τεχνοτροπική ομοιότητα με εικόνα του Αγίου Παύλου, ενυπόγραφο έργο του Φιλοθέου και επίσης αφιέρωμα του Χατζηγεωργάκη στον

5. Μ. Λάγγη (επιμ.), *Ο Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τ. Δ', Μην Απρίλιος, έκδοσις πέμπτη, Αθήναι 1988: εκδίδεται αναλώμασι και επιμελεία υπό του Επισκόπου Οινόης Ματθαίου Λάγγη. (*Ο Μέγας Συναξαριστής*, 462-465 και 467-479: οι πρώτες δέκα σκηνές (Α'-Γ'). 479-480: Το θαύμα του κίονος της χήρας (ΙΑ'). 480-483: Το θαύμα της μεταφοράς του νέου Γεωργίου εις τον οίκον του (ΙΒ'). 484: Το θαύμα της επιστροφής του υιού της χήρας (ΙΓ'). 484-485: Το θαύμα της του Αγίου ευεργεσίας προς το ευσεβές παιδίον και η τιμωρία των ασεβών ναυτών (ΙΔ'). 492-499: Το θαύμα της σφαγής του δράκοντος (ΙΕ'), κεντρική σκηνή).

6. Κ. Γερασίμου, «Ανασύροντας από την αφάνεια τους ταπεινούς αγιογράφους των εκκλησιών της Μητροπόλεως Μόρφου», στο Α. Μιχαηλίδου (επιμ.), *Ιερά Μητρόπολις Μόρφου 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητας*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου και Ιερά Μητρόπολις Μόρφου, Λευκωσία, 2000, 159-178.

νάο του Αγίου Παύλου, είναι προφανής⁷.

Η εξαιρετικής τέχνης πολυπρόσωπη εικόνα του Αγίου Γεωργίου, είναι η πρωιμότερη ίσως σωζόμενη εικόνα/αφιέρωμα του Χατζηγεωργάκη. Την προσέφερε στον ομώνυμο Άγιο, όταν συμπλήρωνε σχεδόν μια δεκαετία στο αξίωμα του Δραγομάνου. Η συμβολή του, τρία χρόνια πριν (1783), στην εκδίωξη του Χατζή Μπακκή Αγά, του τυραννικού μουχασίλη και οικονομικού ανταγωνιστή του, είχε εξυψώσει το κύρος και εδραίωσε την επιβολή του Χατζηγεωργάκη. Ίσως δεν είναι τυχαία στην αφιερωματική επιγραφή, η επίκληση της βοήθειας του υπέρμαχου της νήσου Αγίου, για να επιτύχει την κατασίγαση του θράσους των Οθωμανών. Ως Διερμηνέας, παρουσιάζεται να θέτει ως σκοπό του τη φιλόδοξη αυτή αποστολή, προβάλλοντας έμμεσα και ο ίδιος ως υπέρμαχος των χριστιανών εναντίον των απίστων.

Η απεικόνιση του έφιππου Αγίου Γεωργίου σε συνδυασμό με παραστάσεις από τον βίο του, απαντάται στην εικονογραφία σε πολλές περιπτώσεις. Ως ενδεικτικά παραδείγματα, αναφέρουμε τοιχογραφία του 14ου-15ου αιώνα στον ναό του Τιμίου Σταυρού στο Πελέντρι⁸, βιογραφική εικόνα του Αγίου Γεωργίου, στον ναό του Τιμίου Σταυρού στο Πελέντρι (1716)⁹, και εικόνα με δύο χρονολογίες (1771 και 1829), λόγω επιζωγράφισης, στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στον Καραβά¹⁰.

7. Πρωτ. Ν. Χρ. Παναγή, *Ο ιερός ναός Παναγίας της Φανερωμένης στη Λευκωσία της Κύπρου. Ιστορικό Λεύκωμα*, Εκκλησιαστική Επιτροπή Ι. Ναού Παναγίας Φανερωμένης, Λευκωσία, 2002, 167-168. Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Βίοι Αγίων: Απόστολος Παύλος», στο Λ. Μιχαηλίδου και Χρ. Χατζηχριστοδούλου (επιμ.), *Η Κυρά της Λευκωσίας. Η Φανερωμένη και τα Κειμήλιά της*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου, Λευκωσία, 2012, 138-139.

8. Α. Stylianou και J. Stylianou, *The Painted Churches of Cyprus. Treasures of Byzantine Art*, A.G. Leventis Foundation, London, 1985, 232, όπου λανθασμένα χρονολογείται στον 16ο αιώνα. Βλ. Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Ο Ναός της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού», στο Α. Τσαγγάρης (επιμ.), *Οι Ναοί των Πελεντριών. Ιστορία, Αρχιτεκτονική, Τέχνη*, Ιερά Μητρόπολις Λεμεσού, Λευκωσία, 2005, 57-99.

9. Κ. Παπαϊωακείμ, «Φορητές Εικόνες (12ος -19ος αιώνες)», στο Α. Τσαγγάρης (επιμ.), *Οι Ναοί των Πελεντριών. Ιστορία, Αρχιτεκτονική, Τέχνη*, Ιερά Μητρόπολις Λεμεσού, Λευκωσία, 2005, 127-144, 138

10. Κ. Πρωτοπαπά, «Επιγραφές σε εικόνες εκκλησιών της περιοχής Καραβά – Λαπήθου», *Κυπριακαί Σπουδαί ΈΔ'-ΞΕ'* (2000-2001), *Κυπριολογία, Αφιέρωμα εις Θεόδωρον Παπαδόπουλλον*, Λευκωσία Κύπρου, 2003, 445-462, 450-453.

Ιδιαίτερα σύνθετη και υπερβολικά πολυπρόσωπη, λόγω του θέματος, είναι η φορητή εικόνα των Αγίων Πάντων (45x37,5x2 εκ.) (Εικ. 2α). Το μεγαλύτερο μέρος της εικόνας καταλαμβάνει εντυπωσιακός κύκλος με χρυσό βάθος. Η επιγραφή «ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΠΑΝΤΕΣ» είναι γραμμένη στα δύο πάνω άκρα, έξω από την περιφέρεια του κύκλου, τον οποίο πλαισιώνουν δυο μορφές με ειλητάρια, ο Σολομών αριστερά και ο Δανιήλ δεξιά, οι οποίοι προβάλλουν μέσα από σύννεφα. Ο Σολομών κρατεί ειλητάριο με τη φράση: «δίκαιοι εις τον αιώνα ζώσι, και εν [Κυρίω ο μισθός αυτών]» (Σοφία Σολομώντος ε' 15). Ο Δανιήλ κρατεί ειλητάριο με τη ρήση: «Εθεώρουν έως ου ετμήθη λίθος, ...», παράφραση του «Εώρακας έως ου ετμήθη λίθος εξ όρους άνευ χειρών» (Δανιήλ β' 34).

Ο κύκλος περικλείει στο επάνω μέρος του σταυρό με τα όργανα του μαρτυρίου, ο οποίος πατεί με τη βάση του πάνω σε μικρότερο κύκλο μπλε χρώματος, με δύο επάλληλα τετράγωνα στο εσωτερικό του, το ένα όρθιο και το άλλο διαγώνια σχεδιασμένο πίσω από το πρώτο. Εδώ τα χρώματα είναι φωτεινό κιτρινωπό και ρόδινο. Στο προστινό τετράγωνο εικονίζεται η Αγία Τριάς, δυτικού τύπου, με τις επιγραφές «ΕΙΣ ΘΕΟΣ» κάτω από την περιεχόμενη σε γαλάζιο κύκλο περιστερά, και «ΤΩΝ/Ο/ΛΩΝ» κάτω από τις μορφές του νεαρού Χριστού και του γηραιού Θεού, οι οποίοι ευλογούν με το δεξί χέρι (εικ. 2β)¹¹. Ο Χριστός κρατεί ανοικτό ευαγγέλιο στο αριστερό χέρι. Στις τέσσερις προεξέχουσες γωνίες του πίσω τετραγώνου εικονίζονται άγγελοι και ολόγυρα προβάλλουν οκτώ τμήματα πτερωτού τροχού ερυθρού χρώματος. Στην περιφέρεια του μικρότερου αυτού κύκλου εσωτερικά είναι γραμμένος με κόκκινα γράμματα ο πρόλογος του επινίκιου ύμνου: «άγιος άγιος άγιος κύριος σαβαώθ πλήρης ο ουρανός και η γη της δόξης σου». Στην περιφέρεια του ίδιου κύκλου εξωτερικά, υπάρχουν τέσσερα εξαπτέρυγα, ενώ ψηλότερα, εκατέρωθεν της βάσης του σταυρού, εικονίζονται αριστερά ο αετός με την επιγραφή «άδοντες» από πάνω, και δεξιά άγγελος με

11. Στον ναό του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου βρίσκεται εικόνα του 18ου αιώνα, με όμοια παράσταση της Αγίας Τριάδος, και την ίδια επιγραφή, όπως παρουσιάζεται στην εικόνα των Αγίων Πάντων: Chr. Chadjichristodoulou, *The Cathedral Church of St. Mamas, Morphou* (μετάφραση: Geoffrey Cox), Holy Bishopric of Morphou, Lefkosia, 2010, 80.

Εικ. 2α: Οι Άγιοι Πάντες. Εικόνα από την εκκλησία του Αγίου Ιακώβου του Πέρση. Εκκλησία Αγίου Σπυρίδωνος, Λευκωσία. Φωτ. π. Θωμά Κωστή.

Εικ. 2β: Η Αγία Τριάς, λεπτομέρεια της εικόνας των Αγίων Πάντων.
Φωτ. π. Θωμά Κωστή.

την επιγραφή «και λέγοντες». Στο κάτω μέρος του ίδιου κύκλου εικονίζεται η Ετοιμασία του Θρόνου, με τα σύμβολα των άλλων δύο Ευαγγελιστών εκατέρωθεν, τον λέοντα αριστερά με την επιγραφή «κεκραγόντες» και τον βουν δεξιά με την επιγραφή «βοώντες», η οποία είναι δυσδιάκριτη. Η ανάγνωση στη σωστή σειρά, είναι χιαστί, παρόμοια με την κίνηση του ιερέα πάνω από το άγιο δισκάριο. Παρόμοια διάταξη παρατηρείται και στα εξαπτέρυγα.

Τον σταυρό και τον κύκλο με την Αγία Τριάδα πλαισιώνουν μορφές σε επάλληλες σειρές και στραμμένες προς το κέντρο: στην πρώτη σειρά άγγελοι και στη δεύτερη προφήτες, οι οποίοι δηλώνονται με επιγραφή, «προ» δεξιά και «φήται» αριστερά. Στην τρίτη σειρά, τον κύκλο με την Αγία Τριάδα πλαισιώνουν η Θεοτόκος αριστερά και ο Πρόδρομος δεξιά, σε στάση δέησης. Πίσω τους ακολουθούν οι Απόστολοι καθισμένοι σε θρόνους. Οι μορφές πατούν σε γκριζογάλανη γη.

Το κατώτερο τμήμα του μεγάλου κύκλου καταλαμβάνουν, και πάλι στραμμένοι προς το κέντρο, οι χοροί των ιεραρχών και των μαρτύρων αριστερά, των δικαίων και των οσίων δεξιά, σύμφωνα με επιγραφές ερυθρού χρώματος. Αποδίδονται σε προτομές, όπως και οι γυναικείες μορφές, οι οποίες καταλαμβάνουν το κατώτατο τμήμα του κύκλου. Όλες οι ομάδες απεικονίζονται μέσα σε διάχωρα, τα οποία περιβάλλονται από κυματιστά πλαίσια σε βαθύ μπλε χρώμα, διακλαδώσεις των τεσσάρων ποταμών του Παραδείσου, Τίγρη, Ευφράτη, Γεών και Φυσών. Έξω από τον μεγάλο κύκλο, στο κάτω μέρος της εικόνας, αριστερά εικονίζονται μέσα σε κύκλο και καθισμένοι σε θρόνο, οι Πατριάρχες Αβραάμ, Ισαάκ και Ιακώβ, με πλήθος μορφών (ψυχών δικαίων), πίσω και ανάμεσά τους. Ο Αβραάμ κρατεί μια μορφή στους κόλπους του. Τον υπόλοιπο χώρο καταλαμβάνει τοπίο του Παραδείσου, με κτήρια, δέντρα και ανθρώπους που δρέπουν καρπούς από τα δέντρα του Παραδείσου. Προσδιορίζονται με την επιγραφή «χορός ανονήμων ασθενών και πενήτων», η οποία διακρίνεται από πάνω. Στο δεξιό άκρο προβάλλει, σε δυσανάλογα μεγάλο μέγεθος, ο δίκαιος ληστής με τον Σταυρό στα χέρια του. Τον κήπο του Παραδείσου περικλείει περίβολος με δύο θύρες, ο οποίος ως συνεχόμενος πετρόκτιστος (·) τοίχος καταλαμβάνει το κατώτατο τμήμα της εικόνας, πατώντας στο ερυθρό πλαίσιο της. Ο τοίχος του περιβόλου συνεχίζεται ως καμπύλη γραμμή πάνω από τις μορφές των Πατριαρχών αριστερά και του δίκαιου ληστή δεξιά, καταλήγοντας στην περιφέρεια του μεγάλου κύκλου. Στον λιγοστό κενό χώρο στα δύο άκρα, σε επίθετο φωτεινό πορτοκαλί χρώμα πάνω από το χρυσό της εικόνας, διακρίνονται επιγραφές με λευκά γράμματα: «Ο ΠΑΡΑ» αριστερά και «ΔΕΙΟΣ» δεξιά, και «ΤΟ ΑΝΕΣΠΕ [ΡΟΝ Φ]ως».

Στον στενό χώρο πάνω από την καμπύλη του τοίχου του Παραδείσου, όπου υπάρχει και άλλη καμαρόπορτα, έξω από τον μεγάλο κύκλο στην αριστερή πλευρά, είναι γραμμένη κάτω από μικρό κόκκινο σταυρό η αφιερωματική επιγραφή: «ΜΝΗΘΕΝ/ΤΕΣ ΑΓΙΟΙ, / ΓΕΩΡΓΙΟΥ / ΠΡΟΚΥΝΗΤΟΥ/ΜΑΡΟΥΔΙΑΣ Κ[ΑΙ] / ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ [ΑΥΤΩΝ];...» (Εικ. 2γ). Δεν διακρίνεται τυχόν χρονολογία. Οι λέξεις της επιγραφής ορίζονται από εγγάρακτες γραμμές, οι οποίες συνεχίζονται και λίγο

Εικ. 2γ: Αφιερωματική επιγραφή του Χατζηγεωργάκη στην εικόνα των Αγίων Πάντων. Φωτ. π. Θωμά Κωστή.

πιο κάτω, όπου υπάρχει η αρχή της επιγραφής «ΠΑΡΑ» του Παραδείσου, γραμμένη με λευκά γράμματα. Παρόμοιες χαρακτές γραμμές υπάρχουν στον αντίστοιχο χώρο έξω από τον κύκλο στη δεξιά πλευρά, με κάποια άλλη επιγραφή, η οποία δεν διακρίνεται καθόλου.

Εφόσον η αφιέρωση αναφέρει τέκνα, και δεδομένου ότι ο Χατζηγεωργάκης απέκτησε τα έξι παιδιά του μεταξύ των ετών 1789 και 1799, ένα ανά διετία¹², συμπεραίνουμε ότι η εικόνα θα κατασκευάστηκε στο διάστημα από τις αρχές της δεκαετίας του 1790 και μετά. Είναι έργο

12. Σχετικές αναφορές υπάρχουν στο Κατάστιχο της περιουσίας του, Κφ. 26-27: Ε., Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *Το Κατάστιχο Περιουσίας του Δραγομάνου της Κύπρου Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου: Συμβολή στην έρευνα του υλικού, οικονομικού και κοινωνικού βίου της Κύπρου στα τέλη του 18ου /αρχές 19ου αιώνα* (υπό έκδοση).

Εικ. 3α: Εικόνα του Χριστού (1797) από το τέμπλο της εκκλησίας του Αγίου Ιακώβου του Πέρση. Εκκλησία Αγίου Σπυρίδωνος, Λευκωσία. Φωτ. π. Θωμά Κωστή.

Εικ. 4α: Εικόνα της Παναγίας (1797) από το τέμπλο της εκκλησίας του Αγίου Ιακώβου του Πέρση. Εκκλησία Αγίου Σπυρίδωνος, Λευκωσία. Φωτ. π. Θωμά Κωστή.

όπως ήταν αναμενόμενο, εφόσον συνυπήρχαν στο εικονοστάσιο.¹⁴

Ο Χριστός εικονίζεται σε χρυσό βάθος, σε προτομή και σε μετωπική στάση, με λεπτό μύστακα και γένη διχαλωτό στην απόληξή του (Εικ. 3α). Τα καστανά μαλλιά του πέφτουν σε βοστρύχους στους ώμους και πίσω. Φορεί καστανόχρυσο χιτώνα με διακοσμημένες παρυφές, και γαλάζιο πτυχωτό ιμάτιο. Ο ένσταυρος φωτοστέφανος, μέσα στον οποίο αναγράφεται η αποκαλυπτική επιγραφή «Ο ΩΝ», τονίζεται ολόγυρα με στικτές κουκκίδες μέσα σε μικροσκοπικούς εντυπωμένους κύκλους. Στο πάνω μέρος της εικόνας, στα δύο άκρα διακρίνεται η συντομογραφία «IC XC.», με κόκκινα γράμματα, και πάνω από τους ώμους της μορφής η επιγραφή «Ο ΣΩΤΗΡ (δεξιά) ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ» (αριστερά), με λευκά γράμματα. Ο Χριστός έχει το δεξί χέρι υψωμένο σε στάση ευλογίας, ενώ με το αριστερό κρατεί ανοικτό βιβλίο με την επιγραφή: «ΔΕΥΤΕ ΠΡΟΣ /ΜΕ ΠΑΝΤΕΣ / ΟΙ ΚΟΠΙΩΝΤΕΣ / ΚΑΙ ΠΕΦΟΡΤΙ=/ΣΜΕΝΟΙ, ΚΑΓΩ /ΑΝΑΠΑΥΣΩ ΥΜΑΣ. / ΑΡΑΤΕ ΤΟΝ ΖΥ=/ΓΟΝ ΜΟΥ ΕΦ' ΥΜΑΣ, / ΚΑΙ ΜΑΘΕΤΕ / ΑΠ' ΕΜΟΥ, ΟΤΙ ΠΡΑ=/ ΟΣ ΕΙΜΙ ΚΑΙ ΤΑ=/ΠΕΙΝΟΣ ΤΗι ΚΑΡ=/ΔΙΑι, ΚΑΙ ΕΥΡΗ /ΣΕΤΕ ΑΝΑΠΑΥ=/ΣΙΝ ΤΑΙΣ ΨΥ=/ΧΑΙΣ ΗΜΩΝ. Ο».

Κάτω από την εικόνα είναι γραμμένη με λευκά γράμματα, σε δυο σειρές, η αφιερωματική επιγραφή: «ΚΑΜΦΘΗΤΙ ΧΡΙΣΤΕ ΤΟΙΣ ΣΤΕΝΑΓΜΟΙΣ ΚΑΡΔΙΑΣ ΤΩι ΖΩΓΡΑΦΟΥΝΤΙ ΣΗΝ ΜΟΡΦΗΝ ΓΕΩΡΓΙΩι, /ΣΗΣ ΕΥΣΠΛΑΓΧΝΙΑΣ ΟΙΚΤΙΡΜΟΙΣ ΤΟΙΣ ΑΦΑΤΟΙΣ ΚΑΝΤΙΔΟΣ ΑΥΤΩι ΠΛΟΥΣΙΑΣ ΤΑΣ ΧΑΡΙΤΑΣ. ΑΨhZ.» (Εικ. 3β).

Η αφιέρωση έχει προσωπικό και έντονα συναισθηματικό χαρακτήρα. Επικαλείται τη συμπόνια του Χριστού για τον Γεώργιο ο οποίος «ζωγράφισε» (αφιέρωσε) τη θεία μορφή, Τον καλεί να λυγίσει στους στεναγμούς της καρδιάς του, επιζητεί την ευσπλαχνία, το έλεος, και πλούσια τη Χάρη του ως αντίδωρο της αφιέρωσης της εικόνας.

Η εικόνα της Παναγίας είναι του εικονογραφικού τύπου της Οδηγήτριας (Εικ. 4α). Εικονίζεται σε χρυσό βάθος, από τη μέση και

14. Στο τέμπλο του ναού του Αγίου Ιακώβου του Πέρση, δεξιά του Χριστού ήταν τοποθετημένη εικόνα του Προδρόμου, και αριστερά της Θεοτόκου εικόνα του Αγίου Ιακώβου του Αδελφοθέου, οι οποίες, αν και παρόμοιας τεχνοτροπίας και μεγέθους με τις εικόνες που αφιέρωσε ο Χατζηγεωργάκης, δεν φέρουν οποιαδήποτε σχετική επιγραφή.

πάνω, ελαφρά στραμμένη προς τον Χριστό, τον οποίο κρατεί στο αριστερό χέρι, ενώ με το δεξί αγγίζει το άκρο του χρυσοκόκκινου ιματίου του. Η Παναγία φορεί γαλάζιο, πρασινωπό χιτώνα και καστανόχρυσο μαφόριο με πλούσια διακοσμημένες παρυφές με μαργαριτάρια και πολύτιμους λίθους. Κάτω από το μαφόριο φορεί γαλάζιο κάλυμμα της κόμης, κεκρύφαλο, παρόμοιο με το «σκουφωμα» της κυπριακής παραδοσιακής φορεσιάς. Συναφή είναι τα ρήματα «σκουφώνομαι» και «μαντίζομαι», για το εσωτερικό και το εξωτερικό μαντίλι, αντίστοιχα¹⁵ Πάνω στο μαφόριο στην κεφαλή, καθώς και στους ώμους, διακρίνονται από ένας οκτάκτινος αστέρας με διάκοσμο από πράσινους λίθους. Στον αριστερό ώμο είναι ορατοί μόνο τρεις ακτίνες του αστέρα. Οι τρεις αστέρες, στην κεφαλή και ανά ένας στους ώμους, συμβολίζουν το Αειπάρθενον της Θεοτόκου. Ο φωτοστέφανος φέρει ολόγυρα κουκκίδες και εντυπωμένους κύκλους, όπως και του Χριστού. Στα δύο άκρα στο πάνω μέρος της εικόνας, υπάρχει η συντομογραφία «ΜΗΡ ΘΥ.», και πιο κάτω, πάνω από τον δεξιό ώμο της Παναγίας, επιγραφή με λευκά γράμματα σε κιτρινωπό βάθος: «Η ΕΛΠΙΣ / ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ.». Με λευκά γράμματα είναι γραμμένη και η συντομογραφία «ΙC ΧC», αριστερά του Χριστού.

Η αφιερωματική επιγραφή εκτείνεται σε τρεις σειρές στο κάτω μέρος της εικόνας. Είναι γραμμένη με λευκά γράμματα και έχει ως εξής: «Η ΤΟΝ ΧΡΙΣΤΟΝ ΤΕΞΑCΑ ΜΗΤΕΡ ΑΝΑΝΔΡΕ, ΚΑΙ ΚΑΤΕΧΟΥCΑ CΑΙC ΑΓΚΑΛΑΙC ΩC ΒΡΕΦΟC / ΚΛΙΝΟΝ ΠΡΟC ΟΙΚΤΟΝ ΩΡΑΙ ΚΡΙCΕΩC ΚΟΡΗ, ΓΕΩΡΓΙΩΙ ΔΑΜΑΡΤΙ ΚΑΙ ΤΕΚΝΟΙC ΑΜΑ. / CΗ ΓΑΡ ΠΡΕCΒΕΙΑ ΙCΧΥΕΙ ΠΡΟC ΚΥΡΙΟΝ. Α.Ψ. ζ. Ζ.»¹⁶ (Εικ. 4β).

Ο αναθέτης απευθύνεται στη μητρική ιδιότητα της Παναγίας, η οποία γέννησε «άνανδρος» (χωρίς άνδρα) τον Χριστό και τον κρατεί στις αγκάλες της ως βρέφος. Επικαλείται τον οίκτο της την ώρα της Εσχάτης Κρίσεως, όχι μόνο για τον ίδιο, αλλά και για τη σύζυγο και

15. Στο δημώδες «Άσμα εις την υπερ[αγίαν] Θεοτόκον του Κύκκου» αναφέρεται: «μαύρον μαντόν μαντίζεται 'ς τους ουρανούς και βγαίννει.»: Θ. Παπαδόπουλλος, *Δημώδη Κυπριακά Άσματα εξ Ανεκδότων Συλλογών του ΙΘ' Αιώνος*, Δημοσιεύματα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, V, Λευκωσία, 1975, 16, στ. 27.

16. Τις επιγραφές, με μικρά γράμματα, βλ. στο Κ. Ι. Μυριανθόπουλος, *Χατζήγεωργάκις Κορονέσιωσ*, 98-99.

Εικ. 4β: Αφιερωματική επιγραφή του Χατζηγεωργάκη στην εικόνα της Παναγίας. Φωτ. π. Θωμά Κωστή.

τα τέκνα του, έχοντας επίγνωση της ισχύος της μεσολάβησής της προς τον Κύριο.

Και οι δύο αφιερωματικές επιγραφές, προς τον Χριστό και την Παναγία, παρά τις διαφορές ύφους και περιεχομένου, αντανακλούν άτομο ώριμο, με πολυκύμαντη ζωή. Είχαν περάσει 11 χρόνια από την αφιέρωση της εικόνας του Αγίου Γεωργίου στον ίδιο ναό, και στο διάστημα αυτό ο Χατζηγεωργάκης είχε αποκτήσει οικογένεια με πέντε παιδιά, τα οποία συμπεριλαμβάνονται στη δέηση.

Οι δύο σύγχρονες εικόνες (1797), είναι παρόμοιας τεχνοτροπίας. Τα πρόσωπα είναι φωτεινά, σαρκώδη, με χαρακτηριστικά αρκετά απομακρυσμένα από την αυστηρή βυζαντινή παράδοση. Η Παναγία έχει καμαρωτά φρύδια και ανοιχτά καστανά μάτια, παρόμοια με του βρέφους Χριστού, ο οποίος αποδίδεται ως παχουλό, αφράτο παιδί μέσα σε άνετα, πλούσια ενδύματα. Πλατύς χρυσοκίτρινος γιακάς με κρεμαστές φούντες, στολίζει το άνοιγμα του πρασινογάλαζου χιτώνα του Χριστού, ενώ στη μέση του διακρίνεται δεμένο ζωνάρι.¹⁷ Κάποια

17. Το ίδιο πλατύ περιλαίμιο με φούντες, επαναλαμβανόμενο και ως ζώνη, διακρίνεται σε εικόνα του Αγίου Ιακώβου του Πέρση, του τέλους του 19ου αιώνα, στην εκκλησία της Φανερωμένης, και θεωρείται ως αντιγραφή της επιζωγράφισης της εικόνας του Αγίου Ιακώβου του Πέρση, του 19ου αιώνα, στον ομώνυμο ναό: Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Άγιοι της Λευκωσίας: Άγιος Ιάκωβος ο Πέρσης», στο Λ. Μιχαηλίδου και Χρ. Χατζηχριστοδούλου (επιμ.), *Η Κυρά της Λευκωσίας. Η Φανερωμένη και τα Κειμήλιά της*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου, Λευκωσία, 2012, 94-95.

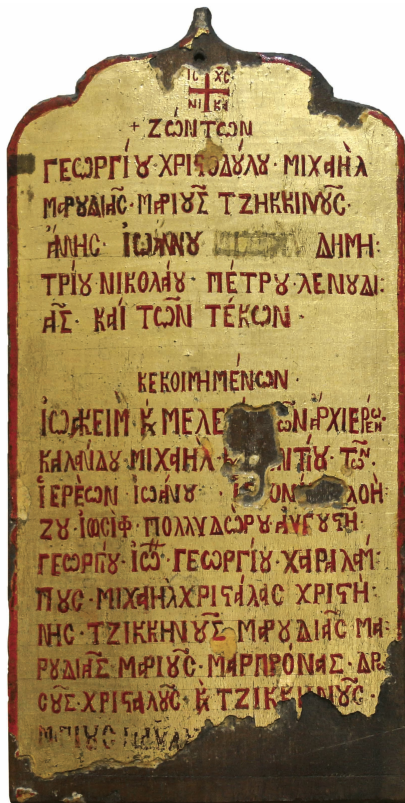
Εικ. 5: Εικόνα του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου (1801) από την εκκλησία του Αγίου Ιακώβου του Πέρση. Εκκλησία Αγίου Σπυρίδωνος, Λευκωσία. Φωτ. π. Θωμά Κωστή.

αδυναμία ή ιδιορρυθμία του αγιογράφου παρατηρείται στην άκομψη απόδοση των άκρων, χεριών και ποδιών, ιδιαίτερα στην εικόνα της Παναγίας. Στην απόδοσή τους τα πρόσωπα είναι παρόμοια με εκείνα θείων μορφών σε έργα του Ιωάννη Κορνάρου, π.χ. στην κατά τέσσερα μόνο έτη παλαιότερη (1793) εικόνα της Αγίας Μαρίνας στην ομώνυμη εκκλησία στον Καλοπαναγιώτη¹⁸. Αρκετές τεχνοτροπικές ομοιότητες επισημαίνονται και με κάποιες εικόνες του 19ου αιώνα, οι οποίες θεωρείται ότι απηχούν πρότυπα του Ιωάννη Κορνάρου¹⁹.

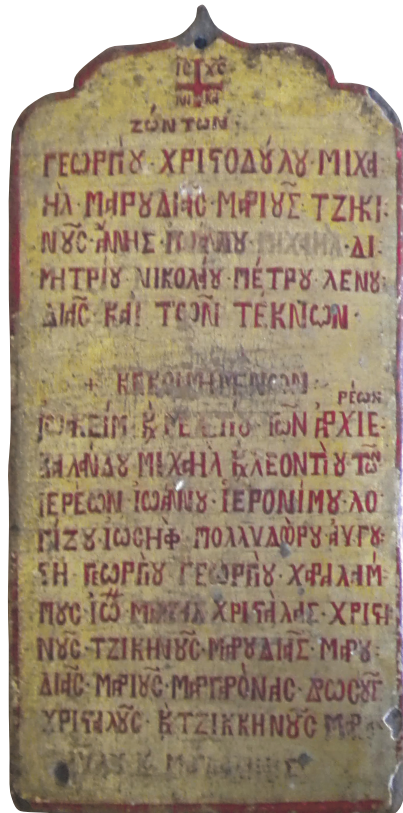
Η φορητή εικόνα του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου (45x33,6x4 εκ.) χρονολογείται τέσσερα χρόνια μετά τις εικόνες του τέμπλου, το 1801 (Εικ. 5). Η σκηνή περιβάλλεται από ταινία, η οποία περιέχει πράσινους κλάδους με κόκκινα και μωβ άνθη, εναλλάξ. Περιμετρικά ορίζεται από λεπτότερη ταινία ερυθρού χρώματος. Πίσω από τις μορφές, στα άκρα στο βάθος, ορθώνονται δύο κτήρια συνδεδεμένα με τοίχο βαθυκόκκινου χρώματος. Πάνω από τις στέγες των κτηρίων εκτείνεται η επιγραφή «Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ». Ψηλά, κάτω από το πλαίσιο, τμήμα γαλάζιας σφαίρας αποδίδει τον κύκλο του ουρανού, ενώ χαμηλότερα διακρίνεται η περιστέρα και ακτίνα που κατευθύνεται προς την Θεοτόκο. Ο Αρχάγγελος Γαβριήλ και η Θεοτόκος, στέκουν αντικριστά με κλίση προς τον θεατή, και πατούν σε πράσινο έδαφος. Ο Γαβριήλ κρατεί κλάδο με λευκά άνθη στο δεξί χέρι, ενώ με το υψωμένο αριστερό δείχνει το Άγιο Πνεύμα. Η Παναγία σκύβει ελαφρά το κεφάλι και υψώνει τα χέρια μπροστά στο στήθος. Φορεί χρυσογάλανο, μακρύ πτυχωτό χιτώνα και ερυθρό μαφόριο με χρυσές παρυφές, διακοσμημένες με σειρά εντυπωμένων κύκλων. Παρόμοιων αποχρώσεων είναι και τα ενδύματα του Γαβριήλ. Μεταξύ του Αρχαγγέλου και της Παναγίας, στο ύψος των προσώπων,

18. Κ. Γερασίμου, «Κατάλογος Εκθεμάτων αρ. 66: Αγία Μαρίνα, 1793», στο Λ. Μιχαηλίδου (επιμ.), *Ιερά Μητρόπολις Μόρφου 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητας*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου και Ιερά Μητρόπολις Μόρφου, Λευκωσία, 2000, 378.

19. Χ. Χοτζάκογλου, «Εικόνες Χριστού: Η Ανάσταση του Χριστού. Η Κυριακή της Σαμαρείτιδος. Εωθινά», στο Λ. Μιχαηλίδου και Χρ. Χατζηχριστοδούλου, Χρ. (επιμ.), *Η Κυρά της Λευκωσίας. Η Φανερωμένη και τα Κειμήλιά της*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου, Λευκωσία, 2012, 38-45.

Εικ. 6α: «Παρρησία» (πινακίδα) με ονόματα ζώντων και κεκοιμημένων της οικογένειας του Χατζηγεωργάκη, από την εκκλησία του Αγίου Ιακώβου του Πέρση, στην εκκλησία του Αγίου Σπυρίδωνος, Λευκωσία. Φωτ. π. Θωμάς Κωστή.

Εικ. 6β: «Παρρησία» (πινακίδα) με ονόματα ζώντων και κεκοιμημένων της οικογένειας του Χατζηγεωργάκη, στην εκκλησία του Αγίου Αντωνίου, Λευκωσία. Φωτ. Ε. Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου.

διακρίνεται επιγραφή, γραμμένη με λευκά γράμματα, σε δύο σειρές: «ΧΑΙΡΕ ΚΕΧΑΡΙΤΩΜΕΝΗ / Ο ΚΥΡΙΟ[Σ ΜΕΤΑ Σ]ΙΟΥ».

Τα πρόσωπα είναι οβάλ, με ευδιάκριτα χαρακτηριστικά, φωτεινά όπως και τα πολύπτυχα ενδύματα και όλα τα χρώματα της σκηής, η οποία αποπνέει τη χαρμόσυνη είδηση της ενσάρκωσης του Θεαν-

θρώπου μέσα σε ανοιξιάτικη ατμόσφαιρα. Ως προς την τεχνοτροπία, η εικόνα συνδέεται με εκείνες του τέμπλου, παραπέμποντας σε έργα του Κορνάρου.

Κάτω από τα πόδια των μορφών εκτείνεται η επιγραφή: «ΔΕΗCIC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ CΥΜΒΙΑC Κ[ΑΙ] ΤΕΚΝΩΝ ΑΩΑ». Προφανώς και αυτή η αφιέρωση οφείλεται στον Χατζηγεωργάκη.

Εκτός των εικόνων, ο Χατζηγεωργάκης είχε αποθέσει στον ναό και μια μικρή ξύλινη «παρρησία», (πινακίδα), στην οποία, πάνω σε χρυσό βάθος, είναι γραμμένα τα ονόματα των ζώντων μελών της οικογένειας και ακολούθως των κεκοιμημένων (εικ. 6α). Πανομοιότυπη πινακίδα, με τα ίδια ονόματα, σώζεται και στον ναό του Αγίου Αντωνίου²⁰ (εικ. 6β). Στα ονόματα των ζώντων περιλαμβάνονται τα ονόματα όλων των τέκνων του Χατζηγεωργάκη, της συζύγου του Μαρουδιάς και ακόμη τεσσάρων ατόμων και των τέκνων, προφανώς συγγενών. Μεταξύ των ονομάτων των «κεκοιμημένων», συγκαταλέγονται και ιερωμένοι.

Η πινακίδα έχει ύψος 24 εκ., μέγιστο πλάτος 10,7 εκ. και πάχος 6 χιλιοστών. Τις ίδιες διαστάσεις έχει και η πινακίδα στον ναό του Αγίου Αντωνίου. Στην κορυφή της σχηματίζεται τόξο με οξεία απόληξη. Η κύρια όψη είναι επιχρυσωμένη με περίγραμμα από κόκκινο χρώμα, το οποίο καλύπτει και την πίσω πλευρά. Στο πάνω άκρο υπάρχει κόκκινος σταυρός με τις συντομογραφίες IC XC NI KA

20. Η πινακίδα στον ναό του Αγίου Ιακώβου φέρει γραμμένα με κόκκινα γράμματα πάνω στο χρυσό βάθος, κάτω από τη λέξη «ΖΩΝΤΩΝ» τα ονόματα: «ΓΕΩΡΓΙΟΥ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ. ΜΙΧΑΗΛ . / ΜΑΡΟΥΔΙΑC. ΜΑΡΙΟΥC ΤΖΗΚΚΙΝΟΥC. / ΑΝΝΗC. ΙΩΑΝΝΟΥ. [ΜΗΧΑΗΛ] (σβησμένο). ΔΗΜΗ: / ΤΡΙΟΥ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ. ΠΕΤΡΟΥ. ΛΕΝΟΥΔΙ:/ΑΣ. ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΕΚ[Ν]ΩΝ.» Ακολουθεί πιο κάτω η λέξη «ΚΕΚΟΙΜΗΜΕΝΩΝ.» Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται περισσότερα ονόματα: «ΙΩΑΚΕΙΜ. Κ' ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΙΕΡΕΩΝ. / ΚΑΛΑΝΔΟΥ. ΜΙΧΑΗΛ Κ' ΛΕΟΝΤΙΟΥ. ΤΩΝ / ΙΕΡΕΩΝ. ΙΩΑΝ[Ν]ΟΥ. ΙΕΡΟΝΙΜΟΥ . ΛΟΗ: / ΖΟΥ . ΙΩCΙΦ. ΠΟΛΛΥΔΡΟΥ. ΑΥΓΟΥCΗ. / ΓΕΩΡΓΙΟΥ. ΙΩ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ. ΧΑΡΑΛΑΜ: / ΠΟΥC. ΜΙΧΑΗΛ ΧΡΙCΑΛΑC ΧΡΙCΗ: / ΝΗC. ΤΖΙΚΚΗΝΟΥC. ΜΑΡΟΥΔΙΑC . ΜΑ: / ΡΟΥΔΙΑC . ΜΑΡΙΟΥC . ΜΑΡ[Α]ΡΟΝΑC. ΔΡΩ / ΟΥC. ΧΡΙCΑΛΟΥC. Κ' ΤΖΙΚΚΙΝΟΥC. / ΜΑΡΙΟΥC....». Τα ονόματα που λείπουν εδώ, στην παρόμοια πινακίδα του Αγίου Αντωνίου είναι: «ΠΑΥΛΟΥ Κ' ΜΑΓΔΑΛΗΝΗC»: Κ. Ι. Μυριανθόπουλος, *Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος*, 94-95. Οι διαφορές μεταξύ των δυο πινακίδων είναι ελάχιστες, κυρίως ορθογραφικές. Επιπλέον, στην πινακίδα του Αγίου Ιακώβου υπάρχει το όνομα «ΙΩ.» μεταξύ των δύο «ΓΕΩΡΓΙΟΥ», το οποίο παραλείπεται στην πινακίδα του Αγίου Αντωνίου.

ανάμεσα στις κεραιές του. Προφανώς, η καταγραφή των ονομάτων ζώντων και τεθνεώτων, σκοπό είχε τη μνημόνευσή τους στην Πρόθεση κατά τη Θεία Λειτουργία.

Η αφιέρωση πολλών και σημαντικών εικόνων στον ναό του Αγίου Ιακώβου του Πέρση, όπως και η απόθεση της πινακίδας για μνημόνευση της οικογένειας και των προγόνων του, εξηγείται από την ιδιαίτερη σχέση του Δραγομάνου με τη συγκεκριμένη εκκλησία. Κατά την Οθωμανική περίοδο ήταν η μία από τις δύο λατινικές εκκλησίες στη Λευκωσία, οι οποίες λειτουργούσαν με Φραγκισκανούς ιεραποστόλους. Τον 18ο αιώνα, ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός την αναφέρει ως «του αγίου Ιακώβου του Πέρσου, των Καπουτζίνων εις Λευκοσίαν»²¹. Η Γαλλική Επανάσταση επέφερε την αποδιοργάνωση πολλών θρησκευτικών ταγμάτων, μεταξύ άλλων και των Καπουτσίνων. Κατά συνέπεια, στο τέταρτο έτος της Επανάστασης (1796), «το μοναστήρι των Καπουτσίνων» πωλήθηκε στον Χατζηγεωργάκη, στην τιμή των 3.000 γροσίων²². Η μικρή, σταυροειδής με τέσσερις ημικυλινδρικούς θόλους και τρούλο εκκλησία, αποτελούσε μέρος ευρύτερου συγκροτήματος, και γι' αυτό αναφέρεται ως μοναστήρι. Ως «το μοναστήρι αγίου Ιακώβου εις ενωρίαν αγίου κασιανού» την καταγράφει ο Χατζηγεωργάκης στο κατάστιχο της περιουσίας του, συγκαταλέγοντάς την μεταξύ των περιουσιακών του στοιχείων²³. Μετά την αγορά, ο δραγομάνος αποκατέστησε την εκκλησία του Αγίου Ιακώβου του Πέρση και τη διατήρησε ως οικογενειακό παρεκκλήσιο. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι, πριν από την οριστική φυγή του από την Κύπρο, έσπευσε να μεταλάβει στον Άγιο Ιάκωβο, όπως αναφέρεται στο «Άσμα Χατζή Γεωργάκη Διερμηνέως»: «θέλεις εν' θέλημαν θεού κι' έδωκέν του την χάριν, /'ς τον Άγιον Ιάκωβον πάει και μεταλάβει»²⁴.

21. Κυπριανός, Αρχιμανδρίτης (1788), *Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου*, Έκδοσις Παλιγγενεσίας (ανατύπωση της έκδοσης του 1788), Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Κυπριολογική Βιβλιοθήκη 1, Λευκωσία, 1971, 395.

22. Η πώληση έγινε εν ονόματι του Γαλλικού έθνους από τον προκόνσολο Jean Rey: Ν. Γ. Κυριαζής, «Προξενικά Έγγραφα», *Κυπριακά Χρονικά Δ'*, (1926), 288-289.

23. Κατάστιχο Κφ.5r:2: Ε. Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *Το Κατάστιχο Περιουσίας του Δραγομάνου* (υπό έκδοση).

24. Θ. Παπαδόπουλος, *Δημώδη Κυπριακά Άσματα*, 141, στ. 298-299.

Πολλά χρόνια μετά την καρατόμηση του Χατζηγεωργάκη, η οικογένεια του εγγονού του, Γεωργίου Γλυκή, δώρισε την εκκλησία με τα πέριξ οικήματα στην ελληνική κοινότητα Λευκωσίας, για να λειτουργήσει ως εκθετοτροφείο, υπό τη διεύθυνση της Αρχιεπισκοπής²⁵.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ

Περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο ναό, ο Χατζηγεωργάκης ευεργέτησε την εκκλησία της ενορίας του, τον ναό του Αγίου Αντωνίου. Αρκετά από τα περίλαμπρα αφιερώματα, με τα οποία ο Δραγομάνος εκόσμησε την εκκλησία αυτή, σώζονται μέχρι σήμερα. Μεταξύ αυτών ξεχωρίζουν τρεις εικόνες²⁶ με αφιερωματικές επιγραφές:

Εικόνα του Αγίου Χαραλάμπους, διαστάσεων 36,3 x 30 εκ. (Εικ. 7α). Το όνομα είναι γραμμένο εκατέρωθεν του φωτοστέφανου ως

Εικ. 7α: Εικόνα του Αγίου Χαραλάμπους (1792), στην εκκλησία του Αγίου Αντωνίου, Λευκωσία. Αρχείο Συνοδικής Επιτροπής Ναοδομίας, Μνημείων και Χριστιανικής Τέχνης, Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου.

25. Περισσότερες πληροφορίες και αναφορές για τον Άγιο Ιάκωβο: E. Rizopoulou-Egoumenidou, "Nicosia under Ottoman Rule 1570-1878: Part I", στο D. Michaelides (επιμ.), *Historic Nicosia*, Rimal Publications, Nicosia, 2012, 265-322, 291-292.

26. Για την παραχώρηση φωτογραφιών των εικόνων και άδειας δημοσίευσής τους, θερμές ευχαριστίες οφείλω στον Μακαριώτατο Αρχιεπίσκοπο Κύπρου κ.κ. Χρυσόστομο Β', στη Συνοδική Επιτροπή Ναοδομίας, Μνημείων και Χριστιανικής Τέχνης, Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου, στον Πρωτοπρεσβύτερο Σάββα Χατζηγιαννά και στην Εκκλησιαστική Επιτροπή Αγίου Αντωνίου.

Εικ. 7β: Αφιερωματική επιγραφή στην εικόνα του Αγίου Χαλαλάμπους.
 Φωτ. Ε. Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου.

«Ο ΑΓΙΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜ / ΠΗΣ». Ο Άγιος εικονίζεται σε πράσινο βάθος, από τη μέση και πάνω, μετωπικός, με λευκή κόμη και μακρύ γένι. Φορεί βαθύ μπλε στιχάριο, επιμανίκια με χρυσό και ασημένιο διάκοσμο, και ερυθρό φαιλόνη. Τόσο στο φαιλόνη όσο και στο στιχάριο, διακρίνεται χρυσός βλαστός. Ο Άγιος υψώνει στο πλάι το δεξί χέρι σε στάση ευλογίας, ενώ στο αριστερό κρατεί δέλτο με τη αφιερωματική επιγραφή: «ΓΕΝΝΗΤΩΡ ΑΓΕΝΝΗΤΕ ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ / ΑΙΩΝΙΕ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ ΑΝΤΙΑΗΠΤΩΡ / ΤΗΡΕΙ ΑΒΛΑΒΕΙΣ ΤΟΥΣ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΟΥΣ / ΟΝΟΜΑ ΤΟΥΜΟΝ ΚΑΜΟΙ ΠΡΟΣΕΡΧΟΜΕΝΟΥΣ / ΑΠΑΝΤΑΣ ΠΙΣΤΟΥΣ ΤΗΣΔΕ ΤΗΣ ΕΝΟΡΙΑΣ / ΤΗΣ ΛΟΙΜΙΚΗΣ ΝΟΣΟΥ Κ'ΑΩΡΟΥ ΑΣΘΕΝΕΙΑΣ / ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΩΣ ΤΟΝΔΕ ΕΡΜΗΝΕΥΤΗΝ ΤΕ / Χ:ΓΕΩΡΓΑΚΗΝ ΤΟΝ ΚΑΙ ΘΕΟCEBΗΝ ΤΕ / Κ [ΑΙ] ΚΗΔΑΙΜΩΝΑ ΤΑΥΤΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ / ΤΟΝ ΓΕΔΕΩΝ ΤΕ ΤΗΣΔΕ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ / ΤΗΝΔΕ ΤΗΝ ΧΑΡΙΝ ΜΟΙ ΕΧΑΡΙCΩ / ΥΙΕ ΚΑΙ ΛΟΓΕ Κ' ΟΥΚ ΑΠΟΛΕΙΨΩ / Αψζ Β: ΧΥ:» (Εικ. 7β)²⁷. Εδώ ο Άγιος λειτουργεί ως μεσολαβητής, ζητώντας από τον Χριστό ως χάρη την προστασία των πιστών της ενορίας από τη λοιμώδη νόσο, πρωτίστως του δραγομάνου, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως «κηδεμών» της συγκεκριμένης «ιστορίας», δηλαδή χορηγός της εικόνας την οποία αφιέρωσε, αλλά και ως Γεδεών της Εκκλησίας. Στη χριστιανική αντίληψη ο Γεδεών είναι σύμβολο νικηφόρου πολεμιστή και υπόδειγμα πιστού (έτσι προβάλλεται στην προς Εβραίους Επιστολή, κεφ. 11). Κάτω από το κείμενο της επιγραφής εκτείνεται βλαστός με ελικοειδείς κλάδους, ζωγραφισμένος με μαύρο χρώμα πάνω σε λευκό βάθος, όπως και η επιγραφή.

Η λοιμώδης νόσος, η οποία αναφέρεται στην επιγραφή, ήταν η πανώλης (παν-όλλυμι;), ή πανούκλα (λέξη προερχόμενη από τη μεσαιωνική λατινική *panucula*, υποκοριστικό του *panus* = οίδημα), το θανατικό, όπως μαρτυρείται στα κυπριακά μεσαιωνικά κείμενα²⁸. Επιδημίες

27. Προσωπική καταγραφή. Κ. Ι. Μυριανθόπουλος, *Χατζηγεωργάκις Κορνέσιος*, 94.

28. Βλ. αναλυτικές αναφορές στο Α. Νικολάου-Κονναρή, «Η Κύπρος στις απαρχές της Τουρκοκρατίας: Τα ιστορικά σημειώματα στα ΦΦ. 239ν-240γ του Κώδικα Ven. Marc. Gr. VII, 16, 1080», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών XXXI*, (2005), 193-238, 219-221.

πανώλους, του Μαύρου Θανάτου, είχαν πλήξει επανειλημμένα την Κύπρο, καθώς και ολόκληρο τον κόσμο της Μεσογείου, σε προηγούμενους αιώνες²⁹ και συνεχίστηκαν και μετά την οθωμανική κατάκτηση. Κατά τον 18ο αιώνα, ειδικότερα από το 1692 έως το 1792, η πανώλης έπληξε το νησί 15 φορές, πέντε από τις οποίες ήταν ιδιαίτερα σφοδρές με σοβαρές δημογραφικές και οικονομικές επιπτώσεις³⁰.

Ο ίδιος ο Χατζηγεωργάκης, σε σειρά επιστολών του προς τον πρόξενο των Ενετών Εμμανουήλ Βασάλο, αναφέρεται σε μολυσμένο πλοίο, το οποίο επρόκειτο να μεταφέρει στην Κωνσταντινούπολη ναύτες και προμήθειες (παξιμάδι). Ο καπετάνιος του πλοίου, μη παίρνοντας τα αναγκαία μέτρα, «έμβασε εις τον τόπον την πανόληθρον πανώλην»³¹. Η ίδια πρόνοια, αλλά με διαφορετικά μέσα, εκφράστηκε με την επιλογή του δραγομάνου να καταγράψει στο Κατάστιχο της περιουσίας του το «ττελεσίμιν της πανώλης», γεγονός που επιβεβαιώνει, παράλληλα με τη λογική αντιμετώπιση του προβλήματος, την ενδόμυχη πίστη στην αποτελεσματικότητα μαγικών φυλακτών³². Δεδομένου ότι κατά το έτος 1792 είχε ενσκήψει πανώλης και ο Άγιος Χαράλαμπος θεωρείται προστάτης από λοιμώδεις ασθένειες,³³ η αφιέρωση από τον Χατζηγεωργάκη εικόνας του συγκεκρι-

29. Κατά τα έτη 1347-48, το 1362 και το 1363, το 1392-93, το 1438, το 1470: A. Nicolaou-Konnari και C. Schabel (επιμ.), *Cyprus Society and Culture 1191-1374*, Brill, Leiden, Boston, 2005, 2, 3, 16, 32, 38, 157-158, 160.

30. Θ. Π. Ιωάννου, *Εμπορικές Σχέσεις Κύπρου-Γαλλίας κατά το 18ο αιώνα*, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, Λευκωσία, 2002, 144-145, 150.

31. Ε. Α. Λουΐζος, «Ανέκδοτοι Επιστολαί του Δραγομάνου της Κύπρου Χατζηγεωργάκη Κορνεσίου», *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών IV* (1970-1971), 1971, 239-282, 251-265. Paul et Anna Pouradier Duteil, *Chypre au temps de la Révolution française d'après les dépêches du consul de France à Larnaca*, Publication du Ministère de l'Éducation de Chypre, Nicosie, 1989, 120-122.

32. Κατάστιχο Κφ.3ν: Ε. Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *Το Κατάστιχο Περιουσίας του Δραγομάνου* (υπό έκδοση).

33. Κατά τη λαϊκή αντίληψη, ο θαυματουργός Άγιος Χαράλαμπος προστάτευε τους πιστούς από όλες τις επιδημίες, ιδιαίτερα από την πανώλη: Μ. Paraskevopoulou, *Traditions des fêtes religieuses populaires de Chypre*, Cosmos Press Ltd., Nicosie, 1978, 124. Ως προστάτης από τη λέπρα, λατρευόταν ο Άγιος Χαράλαμπος και στο λεπροκομείο, στον χώρο στην περιοχή της Αγίας Παρασκευής, έξω από τη Λευκωσία,

μένου αγίου τον ίδιο χρόνο, αλλά και το νόημα της αναθηματικής επιγραφής, ήταν εξαιρετικά επίκαιρα.

Εκτός από την εικόνα που αφιέρωσε ο Χατζηγεωργάκης, σώζονται και άλλες εικόνες του Αγίου Χαραλάμπους ως προστάτη από τη λοιμώδη νόσο, με σχετικές επιγραφές. Μια τέτοια εικόνα, του 18ου αιώνα, υπάρχει στο τέμπλο του ναού του Αρχαγγέλου Μιχαήλ Τριπιότη, στον οποίο φυλάσσονται και λείψανα του Αγίου Χαραλάμπους³⁴.

Εικόνα της Παναγίας, του εικονογραφικού τύπου της Οδηγήτριας, μικρού μεγέθους (35x27x2,8 εκ.), με αργυρεπίχρυσο κάλυμμα (Εικ. 8α), το οποίο αφήνει ορατά μόνο τα πρόσωπα. Ο Χριστός εκτείνει υψωμένο το δεξί χέρι σε κίνηση ευλογίας, ενώ στο αριστερό, το οποίο στηρίζει σε σφαίρα τοποθετημένη πάνω στο γόνατο, κρατεί ανοικτό ειλητήριο με την επιγραφή «ΠΝΕΥΜΑ ΚΥ ΕΠΕΜΕ.» (Λουκ. 4:18). Το πτυχωτό ιμάτιο, πάνω από τον χιτώνα, αφήνει ακάλυπτα μόνο τα γυμνά πόδια του Παιδιού-Χριστού. Στην αριστερή πλευρά προβάλλει, σε δυσανάλογα μεγάλο μέγεθος, το χέρι της Θεοτόκου που κρατεί τον Χριστό. Στον φωτοστέφανο, γύρω από το πρόσωπο του Χριστού, πάνω σε τρία ακόσμητα τμήματα με καμπυλόγραμμο πλαίσια, είναι χαραγμένα ανά ένα τα γράμματα «Ο Ω Ν», ενώ το βάθος καλύπτουν φυτικά μοτίβα με ρόδακες. Πιο περίτεχνος, με ελισσόμενους κλάδους με φύλλα και άνθη, είναι ο διάκοσμος του φωτοστέφανου της Παναγίας, ο οποίος περικλείει το στέμμα. Το στέμμα αποτελείται από σειρά τριγώνων τα οποία προεξέχουν πάνω από κυκλική βάση ολόγυρα, και επιστέφονται από σφαιρίδια. Το πολύπτυχο μαφόριο κλείνει με ανθόσχημη πόρπη στο στήθος και είναι ολοστόλιστο με λεπτά εγχάρακτα άνθη, φύλλα και ελικοειδείς σχηματοποιημένους μίσχους. Στο κέντρο της κεφαλής και στους

τον οποίο είχε δωρήσει για τους λεπρούς ο Χατζηγεωργάκης. Στον ίδιο χώρο είχε κτιστεί αργότερα ναός του Αγίου, τον οποίο μετέφεραν μαζί με το λεπροκομείο το 1955 στη Λάρνακα.

34. Ν. Γ. Κυριαζής, «Ναογραφία Λευκωσίας. Ναός Τριπιότου», *Κυπριακά Χρονικά* 9, (1933), 201-211, 206. Βλ. παραδείγματα και στο Πατέρες Ιεράς Μονής Μαχαιρά (επιμ.), *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ο Μάρτυρας της Πίστεως και της Πατρίδος*, Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Μαχαιρά, Λευκωσία, 2008, 143, 145, 183, 185.

Εικ. 8α: Αργυρή επένδυση εικόνας της Παναγίας, στην εκκλησία του Αγίου Αντωνίου, Λευκωσία. Φωτ. Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων (1990).

ώμους (φαίνεται μόνο στον δεξιό), ρόδακες υποδηλώνουν το Αει-
 πάρθενον. Καθώς το δεξί χέρι υψώνεται προς το στήθος, αποκαλύ-
 πτονται διακοσμημένα επιμανίκια και διπλό βραχιόλι στον καρπό.
 Δεξιά και αριστερά, στο ύψος του προσώπου της Παναγίας, υπάρ-
 χουν έκτυπες οι συντομογραφίες «MP ΘΥ» και «IC XC.», σε βάθος
 που καλύπτουν ελισσόμενοι φυλλοφόροι βλαστοί με άνθη. Ολόκληρη
 η σύνθεση απεικονίζεται μέσα σε εσοχή, η οποία περιβάλλεται από
 εξέχον τόξο πάνω από τις θείες μορφές, και συνεχόμενη διακοσμητική
 ταινία /πλαίσιο της εικόνας. Στις δύο κάτω γωνίες της ταινίας και
 στο κέντρο της, προβάλλουν κεφαλές αγγέλων με πτερά, ενώ στα
 πάνω άκρα το τόξο πλαισιώνουν όρθιοι οι Αρχάγγελοι Μιχαήλ και
 Γαβριήλ, ο πρώτος με στρατιωτική πανοπλία και ο δεύτερος με μα-
 κριά ενδύματα, χιτώνα με ζώνη και πτυχωτό ιμάτιο, διακοσμημένο
 με ελικοειδή μοτίβα. Τα ονόματα των Αρχαγγέλων δηλώνονται με
 τα αρχικά γράμματα, Μ. και Γ., πάνω από τον φωτοστέφανο καθε-
 νός, ανάμεσα σε φυλλοφόρους βλαστούς, οι οποίοι καλύπτουν τον
 υπόλοιπο κενό χώρο. Οι Αρχάγγελοι κρατούν ανοικτό ειλητάριο, το
 οποίο εκτείνεται πάνω από το εξέχον τόξο και φέρει την αφιερωμα-
 τική επιγραφή: «ΕΠΙΒΛΕΨ'ΟΝ ΗΜΙΝ ΚΥΡΙΑ ΚΛΙΝΟΝ ΤΟ ΟΥΣ ΣΟΥ
 ΚΑΙ ΠΡΟΣΧΕΣ ΔΕ ΗΜΙΝ ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΟΣ ΑΝ ΑΙΤΟΥΜΕΝ ΕΝ ΟΝΟ-
 ΜΑΤΙ ΣΟΥ ΠΡΟΣΤΗΘΙ ΚΑΙ ΡΥΣΑΙ ΗΜΑΣ ΕΧΘΡΩΝ ΟΡΑΤΩΝ ΤΕ
 ΑΟΡΑΤΩΝ ΚΑΙ ΜΝΗΣΘΗΤΙ ΗΜΙΝ ΘΕΟΤΟΚΕ ΕΝ ΤΗ ΘΕΙΑ ΣΟΥ
 ΔΟΞΗ ΓΕΩΡΓΑΚΗ ΔΟΥΛΟΥ ΣΟΥ ΜΑΡΟΥΔΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΕ-
 ΚΝΩΝ»³⁵ (Εικ. 8β). Η επιγραφή επαναλαμβάνει, με διαφορετική
 διατύπωση, κοινές σε εκκλησιαστικά κείμενα εκφράσεις, ενώ τα αι-

35. Παραπλήσια επιγραφή, με μικρές διαφορές περιλαμβάνεται στον Κώδικα του Πετράκη Καρίδη: «επίβλεψον ημίν κυρία κλίνον το ους σου κ(αι) [π]ρόσχεσ, /
 δος ημίν δέσποινα όσα αιτούμεν εν τω ονόματί σου, / πρόστηθι κ(αι) ρύσαι ημάς
 ορατών εχθρών κ(αι) αοράτων. / Μνημόνευε ημών θεοτόκε εν τη θεία σου δόξη. /
 γεωργίου προσκυνητού Μαρουδίας κ(αι) των τέκνων.»: Μ. Ιωάννου, «Παρά πάσι
 ζηλωτής των γραμμάτων επιδόσεως»: *Πετράκης Καρίδης, ένας λόγιος της εποχής
 του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, τ. Α', Β' (Παράρτημα. Η έκδοση του Κώδικα),
 [Διδακτορική διατριβή], [Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών, Πανεπι-
 στήμιο Κύπρου] Λευκωσία, [2013], τ. Β', 618. Ο γραφέας, ή μάλλον αντιγραφέας
 της επιγραφής, είναι ο Σολωμός Νικολαΐδης. Την πληροφορία αυτή οφείλω στην
 Μαργαρίτα Ιωάννου, την οποία ευχαριστώ.

Εικ. 8β: Αφιερωματική επιγραφή Χατζηγεωργάκη στην αργυρή επένδυση της εικόνας της Παναγίας. Φωτ. Χρ. Χατζηχριστοδούλου.

τήματα είναι παρόμοια με εκείνα άλλων αναθηματικών επιγραφών.

Κάτω από το δεξί χέρι της Παναγίας, υπάρχει επιπρόσθετη θυρίδα, ορθογώνια με τόξο, σχήματος παρόμοιου με το πλαίσιο της εικόνας. Στην επιφάνειά της, ελισσόμενα φυτικά σχέδια πλαισιώνουν σταυρό μέσα σε ωοειδές κοκκιδωτό πλαίσιο, στο κέντρο. Η θυρίδα αυτή, όταν ανοίγει, αποκαλύπτει τμήμα της σκεπασμένης εικόνας, για προσκύνηση, και, όταν κλείνει, στερεώνεται με καρφί που διαπερνά κρίκο.

Το κατάκοσμο με έκτυπα, ανάγλυφα και εγχάρακτα σχέδια κάλυμμα της εικόνας, αποτελεί εξαιρετικό δείγμα της κυπριακής αργυροχρυσοχοΐας, η οποία κατά την περίοδο αυτή βρισκόταν σε ακμή. Οι τεχνικές του διακόσμου αξιοποιούν τις αποχρώσεις και τη λάμψη του ασημιού, με εναλλασσόμενες φωτοσκιάσεις και φωτεινές επιφάνειες. Αν και ο δημιουργός δεν αναφέρεται, η τεχνοτροπία του πληθωρικού διακόσμου με ελεύθερα κινούμενα φυτικά μοτίβα, τα οποία ελισσόμενα καλύπτουν την επιφάνεια αναδεικνύοντας τις κεντρικές μορφές, παραπέμπει σε έργα του Ιωάννη Κορνάρου. Είναι γνωστό ότι, εκτός της

ζωγραφικής, ο Κορνάρος είχε δραστηριοποιηθεί και στον τομέα της χαρακτηριστικής και χαλκογραφίας. Φιλοτέχνησε αξιόλογα σχέδια για καλύμματα εικόνων και ευαγγελίων, ακόμη και σχέδια για τύπωμα σε ύφασμα (για αντιμήνσιο) ή για χαλκογραφίες που τυπώθηκαν σε χαρτί, με κύριο δείγμα τη χαλκογραφία της Παναγίας Χρυσορογιάτισσας³⁶.

Η εικόνα³⁷ που βρίσκεται κάτω από το κάλυμμα, είναι ζωγραφισμένη πάνω σε μία σανίδα (Εικ. 8γ). Το μεγαλύτερο τμήμα του ξύλου έχει σκαφτεί και μειωθεί σε πάχος κατά 1,5 εκ., προκειμένου να σχηματισθεί εσοχή με προεξέχον τόξο στηριζόμενο σε παραστά-

36. Σ. Σοφοκλέους, «Νέα στοιχεία για την παραμονή και το έργο του κρητικού ζωγράφου Ιωάννη Κορνάρου στην Κύπρο», *Κυπριακαί Σπουδαί Ν'*, (1986), 227-256, 239-245. Χρ. Χατζηχριστοδούλου, και Κ. Γερασίμου, «Ιωάννης Κορνάρος ο Κρης. Ο ζωγράφος της εικόνας του Αγίου Νικολάου από την εκκλησία της Αγίας Μαρίνας Μέσα Χωριού Πάφου», στο Ε. Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου και Χρ. Χατζηχριστοδούλου (επιμ.), *Νέα Εικόνα και Ιστορική Μαρτυρία Ιωάννου Κορνάρου του Κρητός*, Ιερά Μητρόπολις Πάφου και Βυζαντινό Μουσείο Χωρεπισκοπής Αρσινόης, Λευκωσία, 2000, 11-17, 11-12. Στ. Περδίκη, «Κατάλογος Εκθεμάτων αρ. 93: Κάλυμμα εικόνας Αγίου Κυπριανού, 1800», στο Α. Μιχαηλίδου (επιμ.), *Ιερά Μητρόπολις Μόρφου 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητας*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου και Ιερά Μητρόπολις Μόρφου, Λευκωσία, 2000, 432. Ι.Α. Ηλιάδης, «Ο κρητικός ζωγράφος Ιωάννης Κορνάρος. Ένα αργυρεπίχρσο κάλυμμα ευαγγελίου στην Κύπρο (1806)», στο Μ. Ανδριανάκης και Ε.Γ. Καψωμένος (επιμ.), *Πεπραγμένα Ι' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Χανιά, 1-8 Οκτωβρίου 2006)*, τ. Β3: Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Περίοδος (Αρχαιολογία – Ιστορία της Τέχνης – Γλώσσα & Λογοτεχνία), Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», Χανιά, 2011, 213-234. Γ. Καπλάνη, «Ένα κορνάρειο έργο αργυροχόας στις συλλογές του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης», στο Σ. Χανδακά (επιμ.), *Λαϊκή Τέχνη. Νέα Ευρήματα – Νέες Ερμηνείες. Πρακτικά Συνεδρίου προς τιμήν της Πόπης Ζώρα υπό την αιγίδα του Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας κ. Κάρουλου Παπούλια*, 2-5 Νοεμβρίου 2006, Μουσείο Μπενάκη – Κτήριο οδού Πειραιώς, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, 2015, 303-310, XXXIV-XXXV.

37. Η εικόνα είχε αποκαλυφθεί το 1990, φωτογραφήθηκε και καταγράφηκε από τον βυζαντινολόγο Αθανάσιο Παπαγεωργίου για το Αρχείο της Συνοδικής Επιτροπής Ναοδομίας, Μνημείων και Χριστιανικής Τέχνης, στην Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου. Στην περιγραφή της αναφέρεται ότι αποτελούσε το κεντρικό τμήμα τριπτύχου, προφανώς λόγω της τοξωτής εσοχής, η οποία αποτελεί κοινό στοιχείο σε τρίπτυχα. Σημειώνεται επίσης ότι η εικόνα είχε υποστεί μεγάλη φθορά, ιδιαίτερα στο πρόσωπο της Θεοτόκου, και ότι γενικά η κατάστασή της ήταν κακή, πριν από τη συντήρησή. Ασπρόμαυρες φωτογραφίες του 1990, τόσο της εικόνας όσο και του αργυρεπίχρσου καλύμματος, υπάρχουν στο Αρχείο του Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Εικ. 8γ: Εικόνα της Παναγίας κάτω από την αργυρή επένδυση. Αρχείο Συνοδικής Επιτροπής Ναοδομίας, Μνημείων και Χριστιανικής Τέχνης, Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου.

τιο, το οποίο έχει μπλε υπένδυση. Ύψώνει το δεξί χέρι στον λαιμό της Θεοτόκου, σε κίνηση ευλογίας, όπως και στο αργυρό κάλυμμα. Στον φωτοστέφανο επαναλαμβάνονται τα γράμματα «Ο ΩΝ». Σε άλλα σημεία, όμως, υπάρχουν διαφορές, οι οποίες δείχνουν ότι δεν επιδιώχθηκε απόλυτη ανταπόκριση μεταξύ της εικόνας και του καλύμματός της. Μια εμφανής διαφορά είναι ότι στην εικόνα ο Χριστός δεν κρατεί με το αριστερό χέρι σφαίρα και ειλητάριο, αλλά κλειστό βιβλίο. Η συντομογραφία «IC XC», μέσα σε διπλό ορθογώνιο πλαίσιο, βρίσκεται πολύ χαμηλότερα από τη θέση της στο κάλυμμα, ενώ η επιγραφή «MP ΘΕΟΥ», πάνω από τον δεξιό ώμο της Θεοτόκου, έχει τη δεύτερη λέξη ολογράφως. Διαφορές παρουσιάζει και το στέμμα της Παναγίας, το οποίο στην εικόνα έχει πολύ πιο περίτεχνο γραπτό διάκοσμο στην ταινία του, και ολόγυρα τρίγωνα με άνθη στην κορυφή

δες. Η εσωτερική πλευρά του τόξου τονίζεται με κόκκινο χρώμα, το οποίο δίνει την αίσθηση του βάθους. Στο βαθύτερο επίπεδο, σε χρυσό βάθος, απεικονίζεται με ζωνρά χρώματα η Παναγία τύπου Οδηγήτριας, με τον Χριστό στην αριστερή πλευρά.

Η Θεοτόκος φορεί μπλε χιτώνα και καστανέρυθρο μαφόριο, διακοσμημένο με λευκούς αστερίσκους. Μεγαλύτερος, χρυσός αστεράς διακρίνεται στον δεξιό ώμο, ενώ χρυσός διάκοσμος καλύπτει τα επιμανίκια. Είναι ορατός μόνο στο δεξί χέρι, το οποίο υψώνει στο στήθος, σε δέηση. Ο Χριστός φορεί κιτρινωπό χιτώνα με ζώνη, και κόκκινο με χρυσές ανταύγειες ιμάτιο, το οποίο έχει μπλε υπένδυση.

τους και κρινάνθεμο στο κέντρο. Η σημαντικότερη διαφορά είναι ότι απουσιάζουν εντελώς από την εικόνα οι Αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ με το ανοικτό ειλητάριο, το οποίο φέρει την αφιερωματική επιγραφή. Στη θέση τους, στα τρίγωνα πάνω από το τόξο, στην εικόνα είναι ζωγραφισμένοι σε γαλάζιο βάθος λευκός βλαστός και δύο ροδοκόκκινα άνθη, ένα σε κάθε πλευρά. Ο φυτικός διάκοσμος συνεχίζεται και σε ταινία πιο πάνω, με κίτρινους βλαστούς σε σκούρο φόντο. Παρόμοια διακοσμημένη ταινία ολοκληρώνει το πλαίσιο στο κάτω μέρος της εικόνας, το οποίο έχει εν μέρει αντικατασταθεί. Ο λευκός διάκοσμος σε γαλάζιο βάθος επαναλαμβάνεται και στις παραστάδες του τόξου, με επάλληλα σιγμοειδή μοτίβα, τα οποία αποδίδουν στρεπτούς κίονες. Το πιθανότερο είναι ότι η εικόνα προϋπήρχε, αρχικά ως τμήμα τριπτύχου, και κατόπιν καλύφθηκε με αργυρή επένδυση.

Ο Κ. Μυριανθόπουλος αναφέρει ότι η εικόνα είχε πλαίσιο από μάρμαρο, και ονομαζόταν «Παναγία της Ζωοδόχου Πηγής». Ήταν περιζήτητη ως θαυματουργή, και γι' αυτό συνήθιζαν να την περιάγουν «προς αγιασμόν εις ευσεβείς οίκους επ' αγαθώ αυτών, είτε προς ίασιν ασθενούς». Το σιντεφένιο πλαίσιο δεν σώζεται³⁸.

Η Μήτηρ Θεού η Παντάνασσα, είναι η τρίτη εικόνα που αφιέρωσε ο Χατζηγεωργάκης στην εκκλησία της ενορίας του. Πρόκειται για πολυπρόσωπη εικόνα, ύψους 48 εκ. και πλάτους 74 εκ. με τριμερή ανάπτυξη των απεικονίσεων κατά πλάτος (Εικ. 9α). Στο κεντρικό τμήμα προβάλλει η Θεοτόκος ένθρονη, στον τύπο της Νικοποιοῦ ή Επίσκεψης, ενώ στα άλλα δύο τμήματα, δεξιά και αριστερά, εικονίζονται διάφοροι άγιοι και μάρτυρες, ανά τρεις σε τέσσερις επάλληλες σειρές. Το βάθος είναι χρυσό, με εξαίρεση μικρό τμήμα πράσινου χρώματος στο κάτω μέρος του κέντρου. Η Θεοτόκος εικονίζεται μετωπική, καθισμένη σε θρόνο με εξαιρετικά επιτηδευμένο γλυπτό διάκοσμο, επάλληλες ελικοειδείς προεξοχές με φύλλα και πάνω τους ανάλαφρα αγγελάκια, στοιχεία χαρακτηριστικά της τέχνης του Ιωάννη Κορνάρου³⁹. Είναι

38. Κ. Ι. Μυριανθόπουλος, *Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος*, 93-94.

Εικ.9α: Η Μήτηρ Θεού η Παντάνασσα (1803), εικόνα στην εκκλησία του Αγίου Αντωνίου, Λευκωσία. Φωτ. Χρ. Χατζηχριστοδούλου.

ντυμένη με πολύπτυχο χιτώνα, πράσινο με χρυσές ανταύγειες, και με μαφόριο από βαθυκόκκινο ύφασμα με διακοσμητικά μοτίβα και χρυσή παρυφή. Τον γιακά του χιτώνα στο κέντρο, κοσμεί κεφαλή αγγέλου με πτερά. Το κιτρινωπό υπόδημά της, το οποίο προβάλλει κάτω από τον χιτώνα, πατώντας σε πράσινο μαξιλάρι/υποπόδιο, κοσμείται επίσης με αγγελική μορφή. Στον κόλπο της κρατεί τον Χριστό, ο οποίος κάθεται μετωπικά και φορεί χρυσό στέμμα και ενδύματα των ίδιων χρωμάτων με της Θεοτόκου. Αξιοπρόσεκτος είναι ο πλατύγυρος γιακάς του χιτώνα, ο οποίος εμφανίζεται και σε άλλες εικόνες. Ο Χριστός ευλογεί με το δεξί χέρι και στηρίζει σφαίρα στο γόνατό του με το αρι-

39. Σε παρόμοιο θρόνο με καμπυλόγραμμα, τύπου ροκοκό μοτίβα, απεικονίζεται η Θεοτόκος σε εικόνα στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στο χωριό Κελλάκι. Η εικόνα αυτή, η οποία χρονολογείται το 1853 και ακολουθεί την τεχντροπία της Σχολής Κορνάρου, παρουσιάζει πολλά κοινά στοιχεία με την εικόνα της Παντάνασσας στην εκκλησία του Αγίου Αντωνίου: S. Sophocleous, *Icons of Cyprus, 7th – 20th Century*, Museum Publications, Nicosia, 1994, 112, 207:73.

στερό, στο οποίο κρατεί ταινία με την επιγραφή: «ΠΝΕΥΜΑ ΚΥΡΙΟΥ ΕΠ'ΕΜΕ ΟΥ ΕΝΕΚΕΝ ΕΧΡΙΣΕ ΜΕ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΑCΘΕ ΠΤΩΧΟΙC ΑΠΕCΤΑΛΚΕ ΜΕ» (Λουκ. 4:18). Τη Θεοτόκο πλαισιώνουν ιπτάμενοι οι δύο Αρχαγγέλοι, ο Μιχαήλ δεξιά και ο Γαβριήλ αριστερά. Δηλώνονται με τα γράμματα Μ. και Γ. αντίστοιχα, πάνω από την κεφαλή τους. Φορούν χρυσοπράσινο χιτώνα, παρόμοιο με της Παναγίας, ενώ τα πτυχωτά ιμάτια και τα φτερά τους είναι χρυσά. Με το ένα χέρι αποθέτουν στέμμα στην κεφαλή της Θεοτόκου και στο άλλο κρατούν ενεπίγραφη ταινία. Σε εκείνη του Αγγέλου αριστερά της Παναγίας διακρίνεται: «ΧΑΙΡΕ ΟΤΙ ΒΑCΤΑΖΕΙC ΤΟΝ ΒΑCΤΑΖΟΝΤΑ ΠΑΝΤΑ», ενώ στην ταινία του Αγγέλου στα δεξιά: «ΧΑΙΡΕ ΟΤΙ ΥΠΑΡΧΕΙC ΒΑCΙΛΕΩC ΚΑΘΕΔΡΑ». Και οι δύο αυτές επιγραφές προέρχονται από την ακολουθία του Ακαθίστου Ύμνου. Ταινία με επιγραφή κρατεί και η Θεοτόκος στο δεξί χέρι: «ΜΕΓΑΛΥΝΕΙ Η ΨΥΧΗ ΜΟΥ ΤΟΝ ΚΥΡΙΟΝ ΚΑΙ ΗΓΑΛΛΙΑCΕ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΜΟΥ ΕΠΙ ΤΩΙ ΘΕΩΙ ΤΩΙ CΩΤΗΡΙ ΜΟΥ» (Λουκ. 1:46-47). Το περίτεχνα διακοσμημένο στέμμα της Παναγίας, σε σχήμα μίτρας, εξέχει πάνω από τον επίσης διακοσμημένο με ελικοειδή φυτικά μοτίβα φωτοστέφανο, εισχωρώντας σε ένα ακόμη μεγαλύτερο κύκλο/άλω που περικλείει το Άγιο Πνεύμα εν είδει περιστεράς καθήμενης στην κορυφή του στέμματος, και από πάνω τον οφθαλμό του Θεού, στο κέντρο μικρότερου ομόκεντρου κύκλου. Στην περιφέρεια του ευρύτερου κύκλου εσωτερικά, αιωρούνται αγγελάκια, πέντε σε κάθε πλευρά, ενώ δεξιά και αριστερά του κύκλου, πάνω από τους Αρχαγγέλους, εκτείνεται η εξής επιγραφή: «[ΘΕΟC] ΤΟ ΔΙΤΤΟΝ ΟΥΚ ΕΧΩΝ ΤΩΝ /ΠΝΕΥΜΑΤΩΝ. ΕΧΕΙ ΤΟ ΤΡΙΤΤΟΝ /ΟΥΔΕΝΟC ΤΩΝ CΩΜΑΤΩΝ / ΑΥΤΟC / ΜΕΤΑCΧΩΝ ΟΥ ΡΕΟΥCΗC ΤΕΤΡΑΔΟC /ΑΙCΗΤΙΚΗ ΠΕΦΥΚΕΝ ΕΞΩ /ΠΕΝΤΑΔΟC. ΚΙΝΗCΙΝ ΟΥ ΠΑCΧΩΝ /ΔΕ ΔΙΤΤΗC ΕΞΑΔΟC. /ΦΕΡΕΙ ΤΟ CΕΠΤΟΝ ΤΗC ΑΡΙCΤΗC / ΕΠΤΑΔΟC.» Το πιο πάνω κείμενο, με ελάχιστες διαφορές, εντοπίσαμε στα των επτά σοφών παραγγέλματα⁴⁰. Οι διαφορές είναι η πρώτη λέξη «Θεός», η οποία δεν διακρίνεται στο κενό της επιγραφής της Παντά-

40. III: Βίας Τευτανίδου Πριηνεύς IV (ibid Fol. 114), στο ΑΡΣΕΝΙΟΥ ΙΩΝΙΑ, ARSENIII VIOLETUM ex CODD. MSS. Christianus WALZ, Stuttgartiae MDCCCXXXII [1832].

Εικ. 9β: Αφιερωματική επιγραφή Χατζηγεωργάκη στην εικόνα της Παντάνασσας. Φωτ. Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου.

νασσας, η λέξη «αισθήσεων» αντί «ΑΙΣΤΗΤΙΚΗ», και η τελευταία λέξη «Τριάδος» αντί «ΕΠΤΑΔΟΣ» της επιγραφής.

Ο κεντρικός κατακόρυφος άξονας, από τον οφθαλμό μέχρι το υποπόδιο (suppedaneum) του θρόνου, καθορίζει την εξαιρετική συμμετρία της δοξαστικής αυτής εικόνας. Δεξιά και αριστερά της Θεοτόκου, μέσα σε πλαίσια φυλλοφόρα με άνθη, εικονίζονται στραμμένοι προς το κέντρο, 26 άγιοι, τρεις σε κάθε μία από τέσσερις επάλληλες σειρές. Παρουσιάζονται όρθιοι από τα γόνατα και πάνω, ένας σε κάθε διάχωρο, με εξαίρεση δύο περιπτώσεις στις οποίες περιέχονται δύο άγιοι στο ίδιο πλαίσιο. Σύμφωνα με τα αναγραμμένα ονόματά τους, εικονίζονται αριστερά από πάνω προς τα κάτω, οι εξής: Κύριλλος Αλεξανδρείας, Ιωάννης ο Ελεήμων, Ροιγήνος Σκοπέλου, Κυπριανός ιερομάρτυς, Ιουστίνος μεγαλομάρτυς, ο Μέμνον, Θεράπων, Νεόφυτος, Θεοδόσιος ο Κοινοβιάρχης, Σέργιος και Βάχχος, Ιωάννης ο Λαμπαδιστής, Ιλαρίων

και Αυξέντιος. Ο Θεοδόσιος και ο Λαμπαδιστής κρατούν ενεπίγραφες ταινίες. Δεξιά οι ακόλουθοι: Ο Άγιος Παύλος ο Ομολογητής, ο Άγιος Γρηγόριος ο εκ Θετταλίας, ο Άγιος Αθανάσιος ο Αλεξανδρεύς, ο Άγιος Δημητριάδης, Ιγνάτιος ο Θεοφόρος, Μνάσων Ταμασού, ο Άγιος Κασσιανός, Ιωνάς ο Θαυματουργός, ο εν Περγάμω Σαββίνος, Φίλιππος εις των επτά διακόνων, Ιάκωβος ο Πέρσης, Γεώργιος.

Οι μικρογραφικές απεικονίσεις αποδίδουν εύστοχα τα χαρακτηριστικά κάθε Αγίου, ενώ η ενατένιση όλων προς το κέντρο, προβάλλει την κεντρική μορφή της μεγάλης ένθρονης Παντάνασσας. Την όλη σύνθεση ενοποιούν οι καμπυλόγραμμοι βλαστοί με φύλλα άκανθας, άνθη και μορφές αγγέλων, καθώς και τα επαναλαμβανόμενα, κυρίαρχα χρώματα, κόκκινο, πράσινο και χρυσό.

Χαμηλά, δεξιά και αριστερά του θρόνου υπήρχε επιγραφή τεσσάρων σειρών, γραμμένη με άσπρα γράμματα στο χρυσό βάθος, η οποία έχει καταστραφεί. Πιο κάτω, δεξιά και αριστερά του υποποδίου του θρόνου, υπάρχουν άλλες δυο επιγραφές με μαύρα γράμματα σε πράσινο φόντο. Η δεξιά έχει ως εξής: «ΚΑΜΦΘΗΤΙ ΠΑΝΥΜΝΗΤΕ ΛΙΤΑΙΣ ΑΓΙΩΝ / ΧΟΡΗΓΟΥΣΑ ΤΑΧΕΙ ΜΟΙ ΛΥΣΙΝ ΠΤΑΙΣΜΑΤΩΝ.» Η επιγραφή αριστερά είναι ελλιπής και δυσανάγνωστη: «Η ΕΥΜΕΝΗΣ ΔΕΣΠΟΙΝΑ, ΕΥΜΕΝΗ / ΙΟΥΛ...cεv. ;;;/ ΔΑΒΙΔ ΠΡΟΚΥΝΗΤΟΥ ΚΑΙ... ΗΑΣ..»⁴¹ [συμβήσας;]

Η αφιέρωση με ρητή αναφορά στον Χατζηγεωργάκη και χρονολογία 1803, εκτείνεται στο κάτω άκρο της εικόνας, και είναι γραμμένη με μαύρα γράμματα σε χρυσό βάθος, μέσα σε πλαίσιο: «ΠΡΟΣΑΓΑΓΕ ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΤΩ ΣΩ ΥΙΩ ΤΑΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΣΟΥ ΔΕΗΣΕΙΣ, ΤΑΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ ΣΟΥ, / ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΡΟΚΥΝΗΤΟΥ, ΜΑΡΟΥΔΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ... ΑΩΓ. φευρουαρίου 4.» (Εικ. 9β)⁴².

41. Αινιγματική παραμένει η αφιερωματική επιγραφή άλλου προσώπου στην ίδια εικόνα, και άγνωστος ο λόγος της παρουσίας της. Το πλησιέστερο προς τον Χατζηγεωργάκη άτομο με το όνομα του Δαβίδ προσκυνητή, ήταν ο Χατζή Δαβίδ σαρράφης, αργυραμοιβός σχετικός με τις οικονομικές συναλλαγές του δραγομάνου και επίτροπος των υιών του.

42. Κ. Ι. Μυριανθόπουλος, *Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος*, 95. Καταγραφή Α. Παπαγεωργίου, 25.8.1991, στο Αρχείο Συνοδικής Επιτροπής Ναοδομίας, Μνημείων και Χριστιανικής Τέχνης, Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου. Επίσης, προσωπική καταγραφή.

Εικ. 10: Λεπτομέρεια (σκηνή Γ) από τη χαλκογραφία «Παναγία η Χρυσορροιάτισσα», του Ιωάννη Κορνάρου (1801). Ο Χατζηγεωργάκης γονατιστός οραματίζεται την Θεοτόκο. Φωτ. Αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Στην προκειμένη περίπτωση, η παράκληση προς την Παναγία, είναι να μεταφέρει στον Υιό της, τις δεήσεις όλων των εικονιζόμενων αγίων, προς χάριν του Χατζηγεωργάκη και της οικογένειάς του.

Το όνομα του δημιουργού της εικόνας δεν διακρίνεται σε καμία επιγραφή, όμως όλα τα στοιχεία που συνθέτουν το πολυσύνθετο, ώριμο αυτό έργο, τόσο ο διάκοσμος όσο και η απόδοση των εύσρκων φωτεινών προσώπων, αναγνωρίζονται σε ευπρόγραφα έργα του Ιωάννη Κορνάρου. Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα είναι η εικόνα της Ελεούσας του Κύκκου στη Χρυσοπολίτισσα, επίσης αφιέρωμα του Χατζηγεωργάκη,⁴³ και η μόλις δυο χρόνια παλαιότερη της Παντάνασσας, χαλκογραφία «Παναγία η Χρυσορροϊάτισσα», του 1801, αφιέρωμα του ηγουμένου της Μονής της Παναγίας Χρυσορογιατίσσης⁴⁴. Μάλιστα, στη χαλκογραφία αυτή, σε ένα από τα θαύματα της Παναγίας, ο Κορνάρος απαθανάτισε τον Χατζηγεωργάκη να παραμυθείται από τη Θεοτόκο σε όραμα (εικ. 10).

Είναι αξιοπερίεργο το γεγονός ότι ο Χατζηγεωργάκης, αν και είχε φροντίσει να απαθανατισθεί σε πορτραίτα (σώζονται δύο στο αρχοντικό του), δεν θέλησε να απεικονισθεί ως δωρητής σε καμία από τις εικόνες που ο ίδιος αφιέρωσε σε ναούς. Κι αυτό, σε αντίθεση με τους άλλους δύο ισχυρούς δραγομάνους του 18ου αιώνα, τον Χριστοφάκη και τον Χατζηιωσήφ, οι οποίοι προβάλλονται ως δωρητές, ο πρώτος, με τη συνοδεία μελών της οικογένειάς, σε εντυπωσιακή τοιχογραφία στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου της Άρπερας (1747)⁴⁵, και ο δεύτερος σε αναθηματική εικόνα στην εκκλησία της Παναγίας Φανερωμένης, του δεύτερου μισού του 18ου αιώνα⁴⁶.

43. Ιερομόναχος Σ. Γ. Μιχαηλίδης, *Ο ιερός ναός Παναγίας Χρυσοπολιτίσσης Λάρνακος*, έκδοση Ι. Ναού Χρυσοπολιτίσσης, Λάρνακα, 2005, 86-89, 165-167.

44. Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Μήτηρ Θεού: Χαλκογραφία: Παναγία η Χρυσορροϊάτισσα», στο Λ. Μιχαηλίδου και Χρ. Χατζηχριστοδούλου (επιμ.), *Η Κυρά της Λευκωσίας. Η Φανερωμένη και τα Κειμήλιά της*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου, Λευκωσία, 2012, 70-71.

45. Α. Stylianou και J. Stylianou, *The Painted Churches of Cyprus*, 442.

46. Στ. Περδίκης, «Μήτηρ Θεού: Χατζηιωσήφ Δραγομάνου οικογένεια (αναθηματική εικόνα)», στο Λ. Μιχαηλίδου και Χρ. Χατζηχριστοδούλου (επιμ.), *Η Κυρά της Λευκωσίας. Η Φανερωμένη και τα κειμήλιά της*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου, Λευκωσία, 2012, 66-67.

Σύμφωνα με τις χρονολογίες τους, οι περισσότερες εικόνες, όπως και άλλα αφιερώματα του Δραγομάνου, προσφέρθηκαν κατά τη δεκαετία του 1790, από τα τελευταία χρόνια του 1780 έως το 1803, με τελευταία γνωστή αφιέρωση την εικόνα της Παντάναςσας. Σε όλο αυτό το διάστημα, εξουσία, κοινωνική προβολή και συσσώρευση πλούτου συνιστούν το τρίπτυχο μέσα στο οποίο κινείται ο Χατζηγεωργάκης, έχοντας φτάσει στο απόγειο της δύναμής του. Η αρχή του τέλους του, όμως, πλησίαζε. Το έτος 1803 συνδέεται με γεγονότα τα οποία οδήγησαν στην εξέγερση του 1804, λόγω έκτακτης φορολογίας αλλά και σιτοδείας. Μια εξέγερση που ανάγκασε τον Δραγομάνο να εγκαταλείψει εσπευσμένα την Κύπρο και να καταφύγει με όλη την οικογένεια στην Πόλη. Την άνοιξη του 1804, ο Ιωάννης Κορνάρος, ο ζωγράφος που φιλοτέχνησε μερικές από τις ωραιότερες εικόνες για τον Χατζηγεωργάκη, φωτίζει ως αυτόπτης μάρτυρας το θέμα της σιτοδείας με μαρτυρία του γραμμένη με αγανάκτηση στην πίσω πλευρά εικόνας του Αγίου Νικολάου. Την έλλειψη σιτηρών αποδίδει σε οργανωμένη απάτη προσώπων του αμέσου περιβάλλοντος του Χατζηγεωργάκη, τα οποία με προαγορά όλης της σοδειάς και πώλησή της στο εξωτερικό σε διπλάσια τιμή, είχαν κερδοσκοπήσει εις βάρος του λαού που δεν είχε να φάει και να σπείρει. Στην καταγγελία του ο Κορνάρος προβάλλει την έντονη αντιπαράθεση μεταξύ του γηραιού αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου και του «άρχοντος» (Χατζηγεωργάκη): «Εφώναζε ετζήριζεν ο αρχιεπίσκοπος. Ποίος ακούη; έσχιζε τα ρούχα του (ήμουν παρόν) ποίος τον στήμαρε; υπε[ρ]ίσχεν ο άρχων, δεν άκουε πλέον, μήτε του αρχιεπισκόπου, μήτε άλλου τινός συμβουλής...»⁴⁷. Η σκιά του δραγομάνου ως βασιικού υπαίτιου του λιμού, πλανάται σε όλο το κείμενο.⁴⁸

47. Ε. Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, «Ιστορική Μαρτυρία Ιωάννου Κορνάρου του Κρητός», στο Ε. Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου και Χρ. Χατζηχριστοδούλου (επιμ.), *Νέα Εικόνα και Ιστορική Μαρτυρία Ιωάννου Κορνάρου του Κρητός*, Ιερά Μητρόπολις Πάφου, Βυζαντινό Μουσείο Χωρεπισκοπής Αρσινόης, Λευκωσία, 2000, 18-46, 30-33.

48. Η χρονική στιγμή μας μεταφέρει στην περίοδο των Ναπολεοντείων πολέμων (1803-1815) στην Ισπανία, κατά την οποία η πώληση σιτηρών για τροφοδοσία των στρατευμάτων άφηνε τεράστια κέρδη. Συνδυάζοντας τη μαρτυρία του Κορνάρου με την αναφορά του John Macdonald Kinneir (C.D. Cobham, *Excerpta Cypria. Materials for a History of Cyprus*, Cambridge University Press, Cambridge, 1908, 414), σε προαγορά

Ως συνέπεια των γεγονότων αυτών, οι στασιαστές έκαψαν την πόρτα του αρχοντικού του Χατζηγεωργάκη και το λεηλάτησαν. Η συγκλονιστική μαρτυρία του Κορνάρου ρίχνει φως σε μια άγνωστη, σκοτεινή πτυχή του βίου και της πολιτείας του Κορνέσιου, μια πτυχή κρυμμένη πίσω από τη λάμψη του πλούτου και των δωρεών, την επιβολή εξουσίας, την κοινωνική αναγνώριση.

Η ανέγερση εκκλησιών και τα πλούσια αφιερώματα του Χατζηγεωργάκη σε ναούς και μονές, είχαν άμεση απήχηση στο διαπνεόμενο από βαθύ θρησκευτικό συναίσθημα ποιμνιο της Εκκλησίας. Οι πλουσιοπάροχες δωρεές του δραγομάνου προς την Εκκλησία, και γενικά το κοινωνικό του έργο, σε συνδυασμό με το τραγικό τέλος του, αποτύπωσαν ανεξίτηλη την εικόνα του ευσεβούς ευεργέτη, και αυτή την εικόνα διατήρησε η συλλογική μνήμη, τόσο στην προφορική παράδοση, όσο και στη λαϊκή ποίηση.

Θα συνιστούσε, ίσως, μονόπλευρη ερμηνεία η απόδοση των γενναϊόδωρων προσφοράν του δραγομάνου προς την Εκκλησία, αποκλειστικά στη διάθεση επίδειξης πλούτου και εξουσίας, στην προβολή της εικόνας του ευεργέτη του κοινού, με στόχο την κοινωνική καταξίωση στη διάρκεια του βίου, αλλά και τη διαιώνιση της μνήμης μετά θάνατον. Αναμφίβολα, τα στοιχεία αυτά ενυπάρχουν στις δωρεές, και ειδικότερα η υστεροφημία αποτελούσε ιδεώδες καθοριστικών των ανθρώπινων πράξεων, όπως διαφαίνεται και σε κείμενα αφιερώσεων. Πέρα, όμως, από όλα αυτά, οι δωρεές εντάσσονται σε μια γενικότερα καθιερωμένη πρακτική (pattern of behaviour), η οποία διαπερνούσε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Οι εισφορές προς εκκλησίες, μοναστήρια και ιερωμένους, εκ μέρους των πιστών, ανάλογα και κάποτε δυσανάλογα προς την οικονομική τους δυνατότητα, απέ-

των σιτηρών και πώλησή τους σε εμπόρους της Μάλτας, κατά τη διάρκεια του πολέμου στην Ισπανία, ο οθωμανολόγος Αντώνης Χατζηκυριάκος κατέληξε στο εύλογο συμπέρασμα ότι η εξαγωγή των σιτηρών που προκάλεσε τη σιτοδεία, ήταν αποτέλεσμα συνεργασίας του Χατζηγεωργάκη με εμπόρους της Μάλτας: A. Hadjikyriacou, *Society and economy on an Ottoman island: Cyprus in the eighteenth century*, [Ph.D. thesis], School of Oriental and African Studies, University of London [2011], 69,182. A. Hadjikyriacou, "Local intermediaries and insular space in late-18th century Ottoman Cyprus", *The Journal of Ottoman Studies*, XLIV (2014), 427-456, 435.

βλεπαν στην «ψυχική σωτηρίαν» και συνιστούσαν έκφραση μιας βαθιά ριζωμένης πίστης, ευλάβειας και σεβασμού προς τον Θεό, τους αγίους και μάρτυρες της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Αυτή η ζώσα πίστη αποτυπώθηκε, με την ελπίδα της αιώνιας παρουσίας, στις μεστές νοημάτων και συναισθημάτων αναθηματικές επιγραφές στις εικόνες/αφιερώματα του Χατζηγεωργάκη. Εμπνευσμένες από εκκλησιαστικά κείμενα, διατυπώθηκαν σε άψογο, εύηχο, σχεδόν ποιητικό λόγο, αξιοποιώντας την αρχαϊζουσα, πλούσια γλώσσα, την οποία συντήρησε και καλλιέργησε η Ελληνική Ορθοδοξία.

Η θρησκευτική πίστη προσέφερε ψυχική ισορροπία και το αίσθημα σταθερότητας σε μια ασταθή, γεμάτη κινδύνους εποχή. Σε περιπτώσεις εκπροσώπων της άρχουσας τάξης, οι οποίοι είχαν την απαιτούμενη οικονομική ευχέρεια, η θρησκευτικότητα εκφράστηκε μέσα από πολύτιμα έργα τέχνης με υψηλή αισθητική και συμβολισμό, έργα τα οποία διατηρήθηκαν ως μάρτυρες του εν πολλοίς χαμένου υλικού πολιτισμού της εποχής.

Αναφερόμενος στη θρησκευτική αντίληψη των ισχυρών λαϊκών της Κύπρου του 18ου και 19ου αιώνα, ο Βενέδικτος Εγγλεζάκης σημειώνει πως «δεν διέφερε πολύ από τη θρησκεία των μικρών ανθρώπων του λαού, με τη δόση βέβαια διαφθοράς που η δύναμη επιφέρει πάντα σ' αυτούς που την κατέχουν».⁴⁹

49. Β. Εγγλεζάκης, «Η Εκκλησία της Κύπρου τον 18. και 19. αιώνα», στο Γ. Κ. Ιωαννίδης και Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου (επιμ.), *Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνα*, Δήμος Λευκωσίας, Λευκωσία, 1984, 309-326, 325.